

AŞİRET VE AŞİRETÇİLİK BAĞLAMINDA KÜRT AŞİRETLERİNİN 19. YÜZYILDA SOSYO-POLİTİK, SOSYO-EKONOMİK VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

Doç. Dr. Orhan ÖRS

Munzur Üniversitesi/Tarih BölümüTunceli/ Türkiye

Özet.

Kimi araştırmacılara göre tarih-öncesi, kimilerine göre de modern-öncesi toplumsal yapıya uygun ancak modern zamanlarda tamamen aşılması gereken bir olgu olarak değerlendirilen aşiret ve aşiretçilik, Kürt mahallesinde etkili olmaya devam eden bir realite olarak kendini üretecek koşullar ve mekanlar bulmayı sürdürmektedir. Kürt toplumunun en etkin sosyal örüntülerinden biri olarak öne çıkmayı başaran aşiret olgusu, kendine özgü koşullarda ürettiği aşiretçilik düşüncesiyle güçlenmiş, Kürtler arasında kimi zaman din ve millet olgusunu aşarak en önemli değer olarak görülmüştür. Tarih boyunca sahip olduğu konumunu günümüzde de, eskisi kadar olmasa da, sürdüren aşiret ve aşiretçilik, 19. yüzyılda da Kürt toplumsal gerçekliğinin en önemli parçası olarak görülmeye devam etmiştir.

Konfederasyon olarak örgütlenen Kürt mirlerinin Osmanlı merkezi iktidarıyla yaptığı anlaşma neticesinde daha da güçlenen yerel/özerk Kürt politik yapısının gölgesinde uzun süre kalarak siyasi manada varlık gösterme olanağına sahip olmayan Kürt aşiretleri, 1847 yılında Bedirhan Bey İsyanı'nın bastırılması ve geleneksel Kürt mirlik yapısının tasviye edilmesiyle politik güç de elde etmiş ve sahnedeki yerini almıştır. Tarih boyunca Kürt mekanının sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısının bel kemiğini oluşturan aşiretler ve aşiretçilik, 1850'lerden itibaren sosyo-politik yapının da egemen unsurlarından biri haline gelmiş, Kürt mirlik yapısının yerini almak için mücadeleye girişmiştir. Kürt aşiretlerinin sayıca fazla olmaları ve güç mücadelesine girişmeleri bölgede iç karışıklıkların artmasına da yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nin 1514 yılında meydana gelen Çaldıran Savaşı'ndan sonra Kürt mirleriyle anlaşma yoluna gitmesi ve bölgeyi sınırlarına kattıktan sonra karşılıklı çıkara dayalı iş birliği yapması Kürt mirlerini bölgede rakipsiz güç

haline getirmiştir. Aşiret olgusunu aşan bir karşılığa tekabül eden Kürt mirlik yapısı, birkaç aşiretin bir araya gelerek konfederasyon olarak örgütlenmeleriyle neşvünema bulmuştur. Dolayısıyla aşiret-üstü (ama millet-altı) bir yapı ortaya çıkaran söz konusu sosyo-politik güç, aşiret olgusunu ya geriletmiş ya sönümlemesine yol açmış ya da aşiretlerin uzun bir süre boyunca nispeten sessiz kalmalarını sağlamıştır.

Aslında Kürt mirleri, Osmanlı merkezi iktidarıyla yaşadığı ilişkiye benzer bir ilişkiyi Kürt aşiret reisleriyle de yaşamıştır. Osmanlı merkezi iktidarının zayıflaması Kürt mirlerini daha bağımsız bir siyasa takip etmeye yöneltmiş, merkezden gelen taleplere olumsuz yaklaşımlarına yol açmış ve bazen de istekleri karşılamayı reddedip tamamen bağımsız bir siyaset takip etmelerine sebep olmuştur. Fakat merkezi iktidarın güçlenmesi Kürt mirlerini siyasa değişikliğine zorlamış, çıkarlarına uygun olarak merkezden gelen istek ve taleplere daha olumlu ve itaatkar yaklaşımlarına kaynaklık etmiştir. Ancak benzer bir durumun Kürt mirleriyle aşiret liderleri arasında da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Kürt mirlerinin politik pozisyonları zayıflaması aşiret liderlerinin daha bağımsız hareket etmelerine olanak sağlamıştır. Fakat mirlerin güçlerini toparlaması her zaman aşiret liderlerinin yeniden itaat gösterisi yapmalarını ve mirlerin bölgelerinde tam hakimiyet kurmalarını sağlamıştır.

Ancak sosyo-politik olarak durumları değişkenlik arz eden, zamana ve mekâna göre güçleri artıp eksilen aşiret ve aşiretçilik, Kürt sosyo-kültürel yapısının tarih boyunca en önemli olgusu olmayı başarmıştır. Kürtler, tarihsel süreç içinde aşiret olgusunun egemen örüntü olduğu bir toplumsal gerçeklik inşa etmiş, aşiretçilik duygusuyla gündelik yaşamını sürdürmüştür. Aşiret liderlerinin emirlerini yerine getirmeye ve ağalarının/liderlerinin verdiği her emri yapmaya gönüllü olan aşiret mensupları, liderleriyle, bölgeyi dolaşan yabancı seyyah ve görevlileri şaşırtacak şekilde bir bağlılık ilişkisi geliştirmiştir. Aşirettaş ve ağası için ölmeyi ve öldürmeyi göze alan aşiret mensupları, ortaya koydukları dayanışma ile aşiretçilik mantığının Kürt toplumsal gerçekliğinde derin izler bırakmasına yol açmıştır. Aşiret ağalarının ortak giderlerinin karşılanmasına katkı sunmaktan da geri durmayan aşiret mensupları, “öteki” aşiretlere karşı saldırı veya talan yapma emri aldıklarında derhal harekete geçmişler.

Bu çalışmada yukarıda dile getirilen aşiret ve aşiretçiliğin 19. yüzyıl Kürt toplumundaki karşılığına odaklanılacak, Osmanlı ve Fransız arşivlerinden elde edilen belgeler çerçevesinde değerlendirmeler yapılacaktır. Günümüzde etkili olmaya devam eden ancak modern toplum yapısının bir değeri olarak

görülme en aşiret olgusunun Kürt toplumunda bırakmayı ba ard ı derin izlerin sebeplerine de bakılacak ve 19. yüzyıl koşullarında yaşanan aşiret ve a iret ilik mantığının günümüzde yaşanan realiteyle ilişkisi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda çalışmaya aşiret ve a iret ilik kavramlarının kuramsal çerçevesini oluşturarak ba lamak yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Aşiret, A iret ilik, Kürt A iretleri, Mir, Mirlik*

Aşiret ve A iret ili in Kuramsal  er evesi

Literatürde birçok farklı tanımı bulunan ( lyas 2016, s.16) ve Kürtçede ‘e  r’, Türkçede ‘aşiret’, Arapçada ise ‘al-a ira’ şeklinde kullanılan (Uçmaz 2019, s.3) Ortadoğu coğrafyasının eski olduğu kadar sorunlu bir yapısı olarak aşiret ve a iret ilik olgusu, bölgede meydana gelen sosyo-politik, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik de i imlere rağmen kar ıla tı ı yeni koşullara uyum sağlamayı ba armı tır. Geleneksel devletten modern devlete, sanayileşmeye ve topografik koşullardan kaynaklı de i imlere kafa tutan aşiret veya aşiretler, yeni durumlara karşı dayanaklı bir yapı inşa ettiğini de ortaya koymuştur (Jabar 2013, s.68). Aşireti kavramla tıran araştırmalara bakıldığında aşiret olgusunun esas itibariyle “arkaik” bir “a priori”sinin olduğu ve “modernle tirici rasyonalizme” karşıt bir pozisyonda de erlendirildi i görülmektedir. Parsons’un etkisinde dile getirilen söz konusu anlayışa göre “gelenekselden moderne, basitten karma ı a,” tikelden evrensele doğru ilerleyen toplumsal değişimlerin önündeki en büyük engellerden biri modern-öncesi zaman ait bir olgu olan aşiret veya a iret iliktir (Jabar, Dawod 2013, s.3). Söz konusu olgu, birkaç basamaklı bir yapı olarak günümüzde de yaşam alanı bulmaya devam etmektedir. Aşiret olgusu her ne kadar Ortadoğu coğrafyasının hakim toplumsal örüntüsü olarak yapıla mı  olsa da tek bir tanıma sı mamı , farklı coğrafyalarda k lt rlen en halkların her birinde farklı bir anlamla i eriklenmi tir. Hatta aynı halkı çalışan araştırmacıların söz konusu halkın a iretlerini sı dırabildikleri veya üzerinde uzla tıkları herhangi bir tanım yapmaları mümkün olamamıştır. Bahsi geçen sorunla Kürt aşiretleri üzerine çalışılırken de kar ıla ılmaktadır. Dolayısıyla literatürde var olan tanımlar üzerinden gerekli tartışmalar yapıldıktan sonra Kürt a iretlerini dikkate alan yeni bir piramit ve tanım yapmak yerinde olacaktır.

Aşiret olgusunu, Ma ripte yaşayan Arap aşiretleri üzerinden değerlendiren İbn Haldun, aşiretler ile devletler arasında ilk tutarlı tezi dile getiren kişi olarak kabul edilmektedir. Haldun, nesebi  ne çıkararak ortak erkek ataya kökeni dayandırmanın önemine dikkat çekmekte ve nesebin aslında

sadece soydaşığa değil, asabiye olarak kavramsallaştırdığı “dayanışma” ruhuna da sahip grupların bir aradalığı olarak tanımlamaktadır. Haldun, bedevilikle özdeşleştirdiği medeniyetin ilk aşamasında asabiye’nin esasında ortak bir soy dayanışmasından ziyade gücün bir grubun elinde birikmesiyle oluşan hiyerarşik dayanışma olduğunu ifade etmektedir. Bu teze göre grupta ortaya çıkan ruh ile asabiye arasında ortaya çıkan rekabet, “siyasi gücün (mülk) sınırlanması (devlet) ve hanedanlık devletinde (devle) somutlaşan ve küreselleşen daha üstün bir ‘asabiya’ anlamındaki ‘asabiye el-kübra’nın kurulmasıyla birleşir.” Ancak Haldun burada durmamakta ve en nihayetinde döngüsel tarih tezine uygun olarak somut hale gelen hanedanlık kurumunun “fesad” neticesinde belirli dönemlerde çöktüğünü öne sürmektedir. Bunun da sebebi erdemlerin yok olması ve gücün sürekli olarak işlevsel kılınmasıdır. Aynı zamanda bedevilerin yerleşik hayatın sunduğu lüks ve güç ile birlikte asabiye’nin dayanışma ruhunu ve rekabetini kaybetmesinin de bu çerçevede payı büyüktür (Bonte 2013, s.45-47; Jabar 2013, s.68).

Hayes’in ilkel milliyetçilik olarak adlandırdığı aşiretçilik (Hayes 2010, s.35, Ertan, Örs 2018, s.66,) söz konusu olduğunda geleneksel toplumlara işaret eden İbn Haldun, aşiretlerin ancak akrabalık duygusuyla hareket ederek birlik içinde “ötekine” karşı savaştıklarını, bu ruhla harekete geçen grupların akrabaları için gönüllü olarak canlarından olmayı rahatlıkla göze aldıklarının altını çizmektedir (İbn Haldun 2016, s.373; Örs 2020, s.51-52; Örs 2021, s.52). Aşiretçilik duygusuyla hareket eden grup üyeleri için akrabalık bağları maldan, mülkten, arzu ve isteklerden çok daha değerli hale gelmekte, onları sahip oldukları bedeviliklerinin de doğası gereği cesur hale getirmekte ve bölgelerinde yaşayan diğer gruplar üzerinden hakimiyet kurmalarını sağlamaktadır (Haldun 2016, s.348-349). Aşiret ve aşiretçilik olgusunun hakim örüntü olduğu toplumsal gerçeklikte işlenen suçlar da kişiden ziyade aşirete mal edilmekte ve bu çerçevede hesap kişiden değil aşiretten sorulmaktadır (Oğul 2018, s.15).

Hourani aşiret olgusunu, sığır yetiştiren çobanların ya da çiftçilik yapan köylülerin “öteki”ye karşı birbirlerini savunmaları ve buna dayalı toplumsal iş birliği yapmaları olarak tanımlamaktadır. Söz konusu toplumsal grupların iş birliği de ortak soy, karşılıklı evlilik ve fiziksel yakınlık çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bağlayıcı kişisel ilişkiler kurularak akrabalık bağları belirgin hale getirilmektedir. Bu şekilde ortaya çıkan akrabalık, gündelik yaşamla birlikte ortak ata mitini duygusal ve ahlaki bağlara dönüştürmektedir. Bazen de sadece grup dayanışması gibi nitelikler dikkate alınarak daha geniş toplumsal gruplara işaret

etmektedir. Söz konusu gruplarda ortak ataya dayalı bir “mit”in etrafında yapılaşma meydana gelmekte ve akrabalığın yerini almaktadır. Böylece gruplar arasında inşa edilen kurgusal ilişki daha heterojen bir tabaka ortaya çıkarmakta ve sosyo-politik bir yapı haline dönüşmektedir (Hourani 1990, s.303-304; Örs 2019, s.56). Aşiret ile Aşiret Konfederasyonu arasındaki ayrıma dikkat çeken Tapper ise aşireti, mensuplarının kendilerini kültürel olarak “öteki”lerden gelenek, köken ve dil olarak ayrı gören ve akrabalığın hakim ifade biçimi olduğu toplumsal birimler olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda aşiretlerin merkezi güce sahip bir lider mecburiyeti yoksa da siyasal olarak tamlaşan bir birim olduğunu unutmamak gerekir. Aşiret Konfederasyonu söz konusu olduğunda ise daha heterojen bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede varsayılan köken, kültür ve sınıf bileşimi açısından daha çoğulcu bir yapı inşa eden konfederasyon, siyasal olarak merkezi bir otorite etrafında şekillenmektedir. Dolayısıyla bu yapıyı devletle ilişkili olarak bir araya gelen veya tamlaşan aşiret grupları olarak ayırmak gerekmektedir. Bu niteliklerinden dolayı da konfederasyonlar, aşiretlere göre devletlerin merkezi iktidarlarının denetimlerine daha açık bir hale gelmektedir (Tapper 1990, s.9; Örs 2019, s.56-57)

Ancak aşiret olgusunu farklı bir pencereden değerlendiren araştırmacılar da bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar aşiret deyince kan bağıyla birbirlerine bağlı olan, belli bir mekanda kendilerine özgü bir kültür¹ oluşturan tarım ve hayvancılık yapan göçebeleri kast etmektedir. Bazıları evlilik yoluyla ortaya çıkan akraba gruplarının meydana getirdiği kabilelerin bir araya gelmesiyle aşiretin belirginleştiğini dile getirmiş, başkaları ise ailelerin kan bağına aşarak daha geniş bir alanı kapsamıyla aşiretin doğal olarak oluştuğunu öne sürmüştür (Sümer 2009, s.80). Beşikçi'ye göre ise aşiret, ekolojik boyutu bulunan, kan bağıının esas olduğu ekonomik ve toplumsal olarak belirginleşen bir yapıdır (Beşikçi 1992, s.19). Fakat bu noktada Weber'in tezinin altını çizmek yerinde olacaktır. Weber, çok isabetli bir şekilde kabile, aşiret veya etnik yapıların ortaya çıkmasında nesnel kan bağından ziyade, bu gruplara üyeliğin siyasi anlamda önemli ve etkili olduğunu belirtmektedir. Başka bir ifadeyle aşiret vb. toplumsal örüntülerin ortaya çıkmasını sağlayan *“ortak etnisiteye inanca esinleyen, ne kadar yapay olarak örgütlenmiş olursa olsun öncelikle siyasi topluluk”* olma düşüncesidir (Weber 2012, s.513; Örs 2020, s.51-52; Örs 2021, s.53).

Ortadoğu coğrafyasının tümünü kapsayacak denli geniş bir tanım yapmanın mümkün olmadığı aşiret olgusu, topoğrafyanın sunduğu imkanlar çerçevesinde bazı yerlerde yerleşik bir yaşam tarzı benimsemişken, bazı

bölgelerde göçebe ya da yarı göçebe bir yaşam biçimini tercih etmiştir. Yaşam tarzına bağlı olarak aşiret mensupları ya çiftçilik ile geçimlerini sağlamış veya tarım yaparak hayatlarını idame ettirmişler (Bruinessen 2013, s.160). Bu noktada Frazer'a dikkat kesildiğinde görülecektir ki köylülük veya kırsalda devam eden hayat aynı zamanda sürekliliğin de kaynağıdır. Frazer, kırsal yaşamı benimseyen halkın, köken söz konusu olduğunda en sağlıklı bilgiyi muhafaza eden kaynak olduğunu dile getirmektedir. Bu çerçevede köylülerin günümüzde sahip oldukları töre ve inançların, kısmen de olsa, "Ari" kökene sahip olanların ilkel dinleri hakkında en güvenilir verileri sunan kaynaklar olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle antik çağlarda yaşamış Arilerin halen devam eden zihinsel yapısını ancak bunlar yoluyla takip etmek mümkün olabilmektedir. Kısacası modern ve eğitilmiş dünyayı ciddi bir şekilde sarsıp değiştirmelerine rağmen entelektüel ve moral güçler, köylüleri çok da etkilemeyi başaramamışlar. Frazer'ın ifadesiyle köylülerin sahip oldukları derinlerde bulunan inançları açısından "bugün Roma'nın ve Londra'nın bulunduğu yerlerde ormanlarda ağaçların hala boy attığı ve sincapların oynadığı günlerde ataları ne idiyse hala odurlar." (Frazer 2004, s. XVI).

Aşiret ve aşiretçiliğin hakim örüntü olduğu toplumlarda aşiret ağasına/liderine bağlılık göstermek de olmazsa olmaz bir nitelik olarak görülmektedir. Aşiret ağasının veya liderinin elde ettiği konum genel itibarıyla sahip olduğu soy, cesaret, mertlik gibi hususlar ve aşiret üyelerinin tensibine koşutluk arz etmektedir. Bununla birlikte sahip oldukları siyasi beceri ve kurdukları ittifaklar da liderlerin konumlarını güçlendirmektedir. Aşiret ağası, aşiretle devlet arasında bir köprü işlevi de görmektedir. Bu durum "öteki" aşiretlerle ilişki kurulduğunda da esası oluşturmaktadır. Özellikle merkezi devletten atama kaftanları ve yetki belgeleri olarak aldıkları onay, aşiret liderlerinin en önemli meşruiyet kaynağı olarak işlev görmektedir (Bruinessen 2013, s.164). Aşiretlerin bölgelerinde aşiret ruhunu yeşerttikleri toplumsal örüntüyle bezinmiş, sosyal grupların kendilerine has kıldıkları ve "ötekinin" müdahalesine kapalı tutukları bir coğrafik mekanları, onları yöneten bir liderleri (ağa), yöneticinin yönetselliğini icra ettikleri bir mekanları (köy-misafir odası) ve suçluları yargılayıp cezalandırdıkları bir divanları (mahkeme-köy odası) vardır (Üner, 2009, s.17). Aşiret ileri gelenlerinin bir araya geldikleri, aşiret liderini seçtikleri, savaş kararından namus davlarına kadar geniş bir yelpazedeki sorunları hallettikleri ve "Diwana Reisan" olarak adlandırdıkları en üst karar mercileri olan divanları, ölüm cezalarının karara bağlandığı bir kurul olarak da işlev görmüştür. Kısacası söz konusu toplumsal yapının en üst karar mercii

olarak görülmektedir (Yapıştırın 2020, s.80). Osmanlı arşiv belgelerine de yansımış olan kurumsallaşma çerçevesinde rusipilerin (aksakallılar) mevcut sorunlara çözüm aramak üzere toplandıkları ve Mala Şer'a (Şer Meclisi) olarak adlandırdıkları meclisleri, esasında bir nevi Şerriye Mahkemeleri olarak da işlev görmüş ve bu isimle de anılmıştır (BOA, AE. SAMD. III, 11/1031, 29/Z/1136, (18.09.1724. akt. Ekinci 2017, s. 28).

Kürt aşiretleri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında Kürt sosyolojisine en yakın piramidin; malbat-mal-kabile-aşiret-aşiret konfederasyonu şeklinde ortaya konulan ve bu çerçevede yapılan aşiret tanımlaması gibi görünmektedir. Bu teze göre hane ve sülale manasına gelen 'mal'ın üyeleri arasında akrabalık bağı bulunmakta ve ortak ataya dayanan bir köken inancı paylaşılmaktadır (Heckmann 2012, s.133). Malbat ise en az iki 'mal'ın bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle mal, esas itibarıyla çok yakın bir soy çizgisini takip ederken malbat, nispeten daha uzak bir atadan başlatılmaktadır. Piramidin bir sonraki halkısını oluşturan kabile ise en az iki malbatın bir araya gelmesiyle belirginleşmektedir. Konumuzun merkezini oluşturan aşiret tam da bu noktada gündeme gelmekte ve birkaç kabilenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır (Aşık 2018, s.20-21). Sosyologlar, işin içine siyasi boyutu da dahil ederek kabilelerin birleşmesiyle aşiret oluştuğunu dile getirmektedir (Bingöl 2013, s.96). Piramidin son halkasını oluşturan aşiret konfederasyonu ise ortak çıkara dayalı olarak birkaç aşiretin bir araya gelmesi ve aşiret liderlerinin ekonomik ve politik kaygıları çerçevesinde oluşan siyasi organizasyonlar olarak değerlendirilmektedir (Izady 2004, s.334). Kürt aşiretleri üzerine hacimli bir çalışma yapan İbrahim Bozkurt ise tarihsel açıdan bakıldığı zaman bir gurubu aşiret olarak tanımlamak için "en az iki kabile, dört ata (bav), sekiz malbat, on altı mal(a) (aile)"ye ihtiyaç duyulmaktadır (Bozkurt 2021, s.26).

Aslında aşiret olgusuyla ilgili yukarıda verilen tanımlarının dışında yapılmış birçok tanım daha bulunmaktadır. Sosyal bilim kavramlarında var olan müphemliğin aşirette de bulunması bu durumu beraberinde getirmiş görünmektedir. Ortadoğu coğrafyası üzerine yapılan çalışmalarda birçok farklı aşiret ve aşiretçilik tanımının varlığı da bahsedilen durumdan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Kürt aşiretleri için tanımlarda da benzer bir çeşitlilik görülmektedir. Sözü edilen tanımların hepsine yer vermek ve onları ayrı ayrı değerlendirmek çalışmanın kapsamını ziyadesiyle aşmaktadır. Ancak var olan müphemliği gidermek ve bundan sonraki çalışmalara kolaylık sağlamak için Kürt aşiretlerini merkeze alan yeni bir tanım yapılabilir. Kürt tarihi ve sosyolojisi tetkik

edildiğinde aşiret için aşağıdan yukarıya doğru; malbat-mal-kabile-aşiret-mirekti şeklinde bir piramit yapmak yanlış olmaz. Bu çerçevede “malbat”ın, baba, oğullular ve torunlardan müteşekkil olduğu, en az iki malbat’ın bir araya gelerek “mal”ı meydana getirdikleri, birkaç mal’ın biraraya gelmesiyle kabilenin ortaya çıktığı ve aşiretin ise bunların hepsini kapsadığı ifade edilebilir. Son olarak Mirekti ise birkaç aşiretin “primus inter pares” kaidesince “daha eşit” olan aşiretin veya onun güçlü liderinin etrafında toplanması ve politik bir yapı ortaya çıkarmalarıyla somut hale geldiği dile getirilebilir. Ancak yine de Kürt aşiretleri üzerine çalışma yapılırken yalnızca kabileden aşirete, aşiretten mirektiye/mirliğe giden bir yolun takip edilmesi yeterli gibi görünmektedir.² Çünkü Kürt aşiretlerinin geneli dikkate alındığında kabilelerin, aşiretlerin oluşumunda zorunlu bir birleşen oldukları ancak diğer unsurların mecburi olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu noktada Henri Pioncaré’in bilim için iade ettiği ve Carr’ın da tarih için geçerli olduğunu dile getirdiği düşünceye bakmak yerinde olacaktır. Söz konusu tez, bilimin/tarihin aynı anda “hem çeşitlik ve karmaşıklık”tan geldiğini “hem de birlik ve basitliğe doğru” geliştiğinin altını çizmektedir. Başka bir ifadeyle tarihçiler, çeşitlik arz eden ve oldukça karmaşık görünen konuları sadeleştirerek ortaya koymaya çalışmalıdır (Carr 2013, s148-149).

19. Yüzyılda Kürtlerin Sosyo-Kültürel Yapısının Temel Dinamiği: Aşiret ve Aşiretçilik

Osmanlı Devleti veya devlet iktidarını elinde tutan merkezi güç, sınırlarına kattığı toprakların tümünün tek sahibi olarak görülmüştür. Ancak merkezi iktidar, sahibi olduğu toprakların işleme hakkını sipahilere vererek onlardan ihtiyaç duyduğu hizmetler almıştır. Tımar veya Dirilik Sistemi olarak adlandırılan ve devletin temelini oluşturan yapıtaşlarının başında gelen söz konusu olgu çerçevesinde devlet, sahip olduğu mirî araziden elde ettiği yıllık gelirin bir kısmını belli bir bedel veya aldığı hizmetlere karşılık olarak vermiştir. Devlete ait topraktan vergi toplayan dirlik sahipleri, arazileri işletmek üzere halk arasında bölüştürmüş ve halktan muayyen vergileri toplamıştır. Kuruluştan itibaren uygulanan sistem, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulmaya başlamış ve birçok ekonomik sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tarihsel süreçte devlete ait olan miri arazi, bu sorunlardan dolayı yerel güç konumunda bulunan aşiret reislerinin eline geçmeye başlamıştır. Toprağı işleten köylülere negatif bir şekilde yansıyan sonuçlar ve ağaların baskılarını artırması halkı bunaltmış ve toprağın zorunlu bir nadasa bırakılmasına neden olmuştur. Sorunların artması ve köylülerin rahatsızlıkları beraberinde halkın kentlere göç

etmesine sebep olmuştur. 1858 Arazi Kanunnamesiyle birlikte tasarruf hakkının mülkiyete dönüşmesi aşiret reislerinin sahip oldukları arazileri genişletmesine yol açmıştır. Her ne kadar kanunnamenin amacı ağaların etkilerini kırıp, iktidarın mülkiyet hakkını yeniden tesis etmişse de sonuç tam tersi olmuştur (Erdemci 2019, s.32-34). Osmanlı devlet anlayışı gereği aşiretler, dış ilişkilerinde merkezi iktidarın inşa ettiği idari yapıyla entegre bir durumdadır. Ancak aşiretlerin iç işlerinde ekonomik ve idari olarak özerk bir yapı inşa etmelerine de izin verilmiş ve karşılaştıkları sorunlarla kendi imkanlarıyla başa çıkmalarına da müsaade edilmiştir (Yapıştıran 2020, s.80).

Osmanlı sınırlarında yaşayan Kürtlerde aşiret denilince gerçek ya da gerçek olduğuna inanılan, ortak bir ataya dayanan ve genellikle de akrabalardan oluşan, kendilerine özgü bir iç yapıya sahip olup ekonomik bütünlük sağlayan toplumsal bir birim anlaşılmaktadır. Kadim adlarını korumaya özen gösteren aşiret mensupları, aşirettaşlarıyla dayanışmış ve birbirlerini toplum içinde sahiplenmişler (Alan 2017, s.71). Kürtlerin *“eşiretim”* ya da *“ez eşir im”* (aşiret mensubuyum) deyişini gururla dile getirmeleri yabancıların da dikkatini çekmiştir. Gözlemi yapanlar, Kürtlerde neşvünema bulan söz konusu bağlılığın farklı bir düzlemde de olsa Romalıların gururla dile getirdikleri *“Civis romanus sum”* (Roma vatandaşıyım) anlayışına benzediğini dile getirmişler (Örs 2019, 56).

Kürt toplumunda aşiret ve aşiretçilik o kadar etkili bir unsur haline gelmiş ki her bir aşiretin kendi bölgesi olduğu gibi etrafı da diğer aşiret bölgeleriyle çevrilmiştir. Reşkotan aşiretini çalışan araştırmacılardan biri, bu noktada iyi bir örnek ortaya koymuş ve aşiretlerin gücünü ortaya koyan betimlemesini yapmıştır. Yazar, Reşkotan aşiretinin mukim olduğu bölgeyi tasvir ederken şöyle bilgiler vermiştir. Reşkotan aşiretinin Diyarbakır tarafı Sılvani aşiretlerinin bölgesiyle başlar. Kuzey tarafı Bekıran aşiretinin bölgesiyle çevrilmiştir. Doğu tarafında ise Alikan aşiretiyle Pencinar aşiretinin bölgeleri yer almaktadır. Beşiri'deki Qiré Dağı ise Reşkotan ile Sınikan aşiret bölgeleri arasında yer almaktadır (Temel 2016, s.11). Coğrafyanın aşiret merkezli olarak tasvir edilmesi, bölgede aşiretlerin toplumdaki karşılığını da ortaya koymaktadır ki yazar da bu etkiyi dile getirmekten ve coğrafyayı aşiretler bölgesi olarak anlatmaktan kendini alamamaktadır. Ancak toplumsal örüntünün doğal bir neticesi olarak aşiretlere dayalı parçalı bir toplumsal yapıya sahip olmalarına rağmen Kürtleri, kendilerini Kürt olarak Farslardan, Araplardan, Türklerden ve birlikte yaşadıkları birçok Hristiyan gruplardan ayrı bir halk olarak görmeyi başarmışlar (Bruinessen 1992, s.34).

Aşiret ve aşiretçiliğin hakim toplumsal örüntü olduğu Kürt toplumunun son beş yüzyıllık tarihine bakıldığında zaman aslında toplumsal evrimin esası olarak kabul edilen “aşiret, reislik ve yarı-devlet” gibi evrelerden geçtiği fakat söz konusu evrelerin akışın dışında yani tersinden yaşadığı anlaşılmaktadır (Bruinessen 2010, s.300). Aşiretçiliğin bir yansıması olarak birincil bağılıkların esas itibarıyla aşiret ve aşiret ağasına bağıllık olmasının bu noktada önemli bir etkisi olmuştur (Bruinessen, 2010: 19). Kürt toplumunda aşirete bağıllığın boyutu kimi zaman dini bağıllığın önüne bile geçebilmiştir. Neredeyse Kürtlere özgü bir durum olarak değerlendirilen söz konusu bağıllık, Jwaideh’in de dikkatini çekmiş ve Kürtlerin aşiretlerine olan bağıllıklarının dini hassasiyetlerden daha güçlü görüldüğünü dile getirmiştir (Jwaideh 2014, 79).

Kürtler ister yerleşik olsun ister göçebe, ağalarına veya mirlerine çok aşırı bir bağıllık göstermişler ki Bazidi, bu noktada “taparcasına” bir bağıllıktan söz etmiştir (Bazidi 2019, s.44). Ağaları izin vermediği sürece aşiret mensupları, Kürtler arasında normal hayatın bir parçasına haline gelmiş olan gasp ve talana dahi kalkışmayı düşünmemişler (Bazidi 2019, s.55). Aslında aşiret liderlerinin sahip oldukları politik beceriler, aldıkları kararların stratejik durumları, iş birliği yapma kabiliyetleri, aşiret üyeleri üzerinde inşa etmeyi başardıkları hakimiyet ve onları koruma anlamda ortaya koydukları hamilik becerisi, bu çerçevede, etkili unsurlar olarak öne çıkmıştır. Sahip oldukları alanın jeopolitiği de uzamsal anlamda merkezden uzak olan diğer bölgelerin aksine aşiret liderlerine iç çatışmaları engelleme ve dışarıdan gelen müdahalelere karşı büyük güçlerle müttefik olma olanağı sunmuştur (Yapıştıran 2020, s.88).

Aşiretlerin yaşam alanları bazen kısıtlayıcı olabildikleri gibi avantajlar da sunabilmiştir ki Nejat Abdulla’nın söz konusu durumu *‘belirleyici topografik doğa hipotezi’* olarak teorileştirmiştir. Abdullah, Kürdistan³ topografyasının dağlık ve engebeli olmasının aşiretleri koruduğu gibi onların birlik olmasını da zorlaştırdığını ve bu çerçevede parçalı bir kültür ve ekonomik yapı inşa etmelerine yol açtığını ifade etmiştir. Söz konusu topoğrafyanın hayvancılığa uygun olup tarım için yeterli araziye sahip olmaması aşiretlerin merkezi bir güç oluşturmalarını zorlaştırmış, dağınık halde yaşamalarına yol açarak mera aramalarına sebep olmuştur. Abdulla’nın *“topografik sömürgecilik”* şeklinde kavramsallaştırdığı bu durum aslında aşiretler için yaşamsal bir işleve sahip olmuş, aşiretlerin birlikteliğini kısmen sağlayarak iç evlilikler (endogami) yoluyla akrabalığı güçlendirmelerine de kaynaklık etmiştir (Yapıştıran 2020, s.92).

Osmanlı Devleti, Kürt coğrafyasını sınırlarına dahil ettikten sonra Kürt aşiretlerini hem mücadele halinde olduğu devletlere karşı hem de içerideki Müslüman olmayan halklara karşı bir müttefik olarak değerlendirmiştir. Bölgenin güçlü devletlerinin hudut bölgelerinde yaşayan aşiretler, sürekli hareket halinde olmuş, bazen göç etmek bazen de sığınmak üzere sınırları aşmış ve devletlerarası sorunun kaynağına dönüşmüşler. Ancak bahsi geçen aşiretler, aynı zamanda ekonomik ve askeri destek şeklinde görüldükleri için potansiyel müttefikler olarak da değerlendirilmişler. Örneğin 1844 yılında Kaçar Hanedanlığı, Osmanlı'dan birçok Kürt aşiretinin hakimiyetlerine verilmesi gerektiğini iddia etmiş ve Celali, Cunêki, Cemaldini, Çemêki, Çêkifti, Heydaran, Milan, Mukri, Sipki, Têkuri ve Zilan gibi aşiretlerin kendi taraflarına geçmesini talep etmiştir (Oğul 2018, s.28). Osmanlı merkezi iktidarı da Kürt aşiretlerinin savaşlar esnasında ortaya koyduğu cesareti takdir etmiş 'ekrad-ı seca'at-nihad' olarak adlandırmış ve taltif ederek sahip çıkmıştır. Fakat aşiretler, merkezi iktidarın çizdiği çerçevenin dışına çıkarak itirazlarda bulundukları ve zaman zaman isyanla neticelenen olaylara sebebiyet verdikleri zaman 'ekrad-ı bed-nihad' olarak anılmış, faaliyetleri de eşkıyalık olarak damgalanmıştır (Özcoşar 2017, p.29).

Aşiret yapısının önemli bir niteliği de göçebe yaşamın yaygın olması ve yaşam alanlarının daha ziyade hayvancılığa müsaade etmesinden dolayı yaylalara çıkma zorunluluğu olmuştur. Dolayısıyla aşiret yaşamında sürekli bir hareketlilik ve devingenlik söz konusu olmuştur. Bu noktada yarı-göçebeliliğin daha baskın bir özellik olduğu, dolayısıyla aşiretlerin genel olarak meraları kovalamak durumunda kaldıkları unutulmamalıdır. Osmanlı merkezi iktidarı, bu ihtiyaca binaen ve ekonomik kaygıların da etkisiyle yayla olarak kullanılmaya müsait arazileri aşiretlere tahsis etmiş, karşılığında bir defaya mahsus tapu vergisi ve her yıl ödenmesi gereken yaylak vergisi almıştır (Yapıştıran 2020, s.104). Ancak 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'da bulunan eğitimli Kürt gençlerinin öncülüğünde çıkarılan Hetavi Kurd dergisinde Kürtlerin sosyal hayatlarının iki kısımdan oluştuğu, bunlardan birine köylü diğerine de aşiret denildiğini ancak söz konusu iki grubun da yerleşik oldukları yazılmıştır. Aynı sayıda Kürtlerin göçebe bir halk olmadığı, yaşadıkları coğrafyanın topografik özelliklerinin bu yaşam tarzına uygun olmadığı da altı çizilmiştir. Erzurum bölgesinin soğuk ikliminin örnek gösterildiği yazıda, bölgede yaşayan Celali, Heyderan, Sipkan ve Lolan aşiretlerinden bahsedilmiş, Kürt aşiretlerinin köylerde yerleşik olarak yaşadıkları anlatılmıştır. Dolayısıyla Kürt aşiretlerini göçebe olarak adlandırmanın mümkün olmadığı ancak bazı grupların

hayvanlarını otlatmak için yılın iki-üç ayını yaylalarda geçirmek durumunda kaldıkları fakat en nihayetinde köylerine dönerek yerleşik hayatlarına devam ettikleri kayda geçirilmiştir (Alan 2016, s.60-61). Aslında yabancı bir gözlemcinin de ifade ettiği gibi Kürtlerin göçebe veya yarı göçebe grupları da Yahudi ve Çingeneler gibi sürekli gezmek durumunda bırakılan veya göçebelğe mahkum edilen bir yaşam tarzına sahip olmamışlar (Sykes 2017, s.33). Zaten Kürtler arasında Nuh peygamberden beri hiç kimsenin onları memleketlerinden çıkaramadığı, Allah tarafından cesur ve savaşçı bir halk olarak yaratılan Kürtlerin başka bir yere göç etmeyen yegane halk olduğuna dair güçlü bir inanç bulunmaktadır. Söz konusu inanca bakılırsa Kürtler, Nuh Tufanı'ndan sonra birçok saldırı ve savaşa maruz kalmalarına rağmen yurtlarını terk etmemiş, göçebe bir halk haline gelmemiştir/getirilememiştir (Bozkurt 2021, s.20-21).

Aşiretler arasında hakim durumda bulunan aşiretlere yanaşmak durumunda kalan gruplar da olmuştur. Aşiretler arasında akrabalık bağı önemsenmesine rağmen siyasi ilişkilere ve lider grubun soyuna bağlılık daha bir önemsenmiştir. Kürt aşiretlerinde "ortak ataya dayanma inancı" politik olarak yapılanmış konfederasyonlarda kendini zamanla kabul ettirmeyi başarmış, bazen de farklı halkların mensupları bu bünyelere dahil edilmiş ve kabul görmüştür. Örneğin 19. yüzyılda bir hayli güçlenen Milli aşireti, Ezidi ve Sünni Kürtleri kapsamına aldığı gibi Arap grupları da bünyesine almıştır. Benzer şekilde Heverkan aşireti de Turabidin bölgesinde Sünni ve Ezidi Kürtlerden oluştuğu gibi Hristiyan grupları da içine almıştır (Bruinessen 2013, s.160-161). Yine Milli Aşireti, Mardin coğrafyasında şehirde ve kırsalda yaşayanlar olarak ayrılmış olmasına rağmen bir arada kaldıkları, farklılıkları bir tarafa bırakarak "aşiretdaşlık" duygusuyla hareket ettikleri ve bir yandan hayvancılıkla uğraşırken diğer yandan tarım üretimi de yaparak merkezi konumda bulunan Viranşehir'i önemli bir ticaret merkezine dönüştürdükleri görülmüştür (Ekinci 2017, s.114).

Kürt coğrafyasının hakim politik gücü olan Kürt aşiretleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye dikkat eden Osmanlı sultanları, kurdukları sıcak ilişkinin karşılığını daha sonra görmüşler. Örneğin tahta çıktıktan sonra Kürt aşiret liderleriyle sağlıklı bir ilişki kurmaya dikkat eden II. Abdülhamid'in ittihatçılar tarafından 1909'da tahttan indirilmesi Kürt aşiret liderlerinin sert tepkisiyle karşılaşmış, aşiret liderleri kendilerine ayrıcalık tanıyan sultanla geliştirdikleri sıcak ilişkiyi karşılıksız bırakmamışlar. Sultanı devirdikten sonra iktidarı fiili olarak ele geçiren ittihat ve Terakki Cemiyeti'ne tepki gösteren Kürt liderlerden biri de sultanla yakın ilişki kuran Abdüsselam Barzani olmuştur. Musul bölgesinin yeni lideri olarak

görünürlük kazanan Barzani'ye karşı harekete geçen merkezin yeni efendileri, bölgeye askere sevk etmiş ama 21 Ağustostaki ilk karşılaşmada şeyhin 4 bin kişilik olduğu tahmin edilen güçleri karşısında yenilmekten kurtulamamışlar. Dönemin Musul Valisi, merkeze gönderdiği notta Barzani hareketini, II. Meşrutiyete karşı gelişen “gerici” bir hareket olarak damgalamıştır. Bölgeden merkeze akan bilgilere göre Barzani, yeni sultanı kabul etmemiş ve II. Abdülhamit'i yeniden tahta çıkarmak için harekete geçmiştir. Şeyh Abdüsselam, Musul bölgesin dışında da destek görmeye başlamış ve özellikle Hakkari bölgesinde mukim aşiretlerin gücünü de arkasına almayı başarmıştır. Belli bir süre merkezi iktidarın sevk ettiği askeri gücü alt etmeyi başaran şeyh, bir yandan Seyit Abdülkadir'in devreye girmesi diğer taraftan mevzuya daha barışçıl yaklaşan Nazım Paşa'nın faaliyetleri neticesinde ikna edilmiş ve ittihatçılarla uzlaşması sağlanmıştır. Öyle ki Barzani şeyhi, 1912'de meydana gelen Balkan Savaşı'na 2 bin kişilik bir birlikle katılmayı Osmanlı'ya teklif etmiştir. Tam ilişkiler normale dönmüşken 1913'te bölgeye vali olarak gönderilen Süleyman Nazif'in sert tutumu ve şeyhin bölgede gittikçe artan nüfusundan korkan merkezin tutumu olayları yeniden başlatmıştır. Bölgeye gelir gelmez Barzani ile uğraşmaya başlayan Nazif, Barzan bölgesini muhasara altına almıştır. Merkezi iktidarın bölgeye askeri güç yığması karşısında tutunamayan şeyh, bölgeden kaçmak zorunda kalmış, İran'a sığınmıştır. Ancak Osmanlı'nın baskıları üzerine burayı da terk etmek durumunda kalan Kürt şeyhi, bölgenin kimi aşiretlerinin de Osmanlı'ya yardım etmesi üzerine Yüksekova civarında yakalanmıştır. II. Abdülhamid'i yeniden tahta geçirmek için harekete geçtiği iddia edilen şeyh ve arkadaşları yargılandıktan sonra da idam edilmişler (Kaplan 2017, s.179-205).

19. Yüzyılda Kürtlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı: Mübadele, Gasp ve Talan

Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın dağlık olduğu kadar engebeli ve sert bir tabiata sahip olması sosyo-ekonomik yapıyı da etkilemiş, hayvancılığın temel geçim kaynağı olarak öne çıkmasına yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda bölgede yaşayan kimi grupların göçebe bir yaşam tarzı benimsemesine de sebep olmuştur. Çünkü hayvanları doyurmak için zengin meralara ihtiyaç duyan aşiretler sürekli hareket halinde olmak zorunda kalmışlar. Bundan dolayı da aşiretler yaz aylarını serin bölgelerde geçirirken kış aylarını sıcak bölgelerde geçirmek için yollara düşmüşler (Oğul 2018, s.15). Aşiretlerin hayvancılıkla bu kadar iç içe geçmiş bir yaşam sürmeleri Osmanlı Devleti'nin iskan politikasını da etkilemiştir. Osmanlı, aşiretleri yerleşik hayata geçirmek istediği zaman, hayvancılık dışında pek bir işle meşgul olmadıkları için aşiret mensupları kaygı duymuş ve yeni meslek edinmek için belli bir sürenin olmasını sorun olarak

görmüşler. Çok iyi bildikleri hayvancılık yerine hiç de iyi bilmedikleri tarımsal üretimi başaramayacaklarını bildiklerinden geçim sıkıntısı çekmekten korkmuşlar. Diğer yandan vergi memurlarının aşiret mensuplarına yönelik kimi olumsuz tavırları da aşiretlerin iskana karşı gelmelerine yol açmıştır. Osmanlı merkezi iktidarı, aşiret halkını yerleşik hayata geçirmek suretiyle yalnızca vergileri toplamayı planlamamış bununla birlikte aşiretleri kontrol altına alarak merkeze sadakatlerini de sağlamak istemiştir. Bu amacına ulaşmak için de kimi zaman zor kullanmış kimi zamanda ikna yolunu tercih etmiştir (Yapıştırın 2020, s.114).

Başka bir deyişle Kürt coğrafyasının hakim toplumsal örüntüsü olarak aşiretler, geleneksel toplumun parçası olarak kendilerine özgür bir kültür oluşturdukları gibi, zamanın ve topografyanın sunduğu olanaklara koşut olarak bölgede sosyo-ekonomik yapının da araçlarını inşa etmişler. Bir yandan hayvancılık geçim kaynaklarının temelini oluştururken, diğer yandan mübadele usulüne dayalı bir boyut da bulunmuştur. Ancak bunlarla birlikte talana dayalı başka bir biçim de ekonomik hayatın önemli bir parçası olarak görünür olmuştur. Talanın olduğu yerde eşkıyalık faaliyetleri ve aşiretler arası kavgaların eksik olması da mümkün değildir. Dolayısıyla Kürt coğrafyası, sahip olduğu niteliklerin de etkisiyle talanın etkin ekonomik unsur olduğu bir mekan olmak durumunda kalmıştır.

Ancak Kürt aşiretlerinin tamamı sadece hayvancılıkla uğraşmamıştır. Milli gibi Kürt aşiret mensuplarının bir kısmı göçebe bir yaşam tarzı benimseyip hayvancılık yaparken kimileri de zirai üretime katılmıştır. Osmanlı arşivinde yer alan bilgilere göre Mardin ile Resûlayn ve Viranşehir arasında bulunan bölgede yaşayan söz konusu gruplar bir yandan ziraatla uğraşıp vergi verirken aynı zamanda göçebe bir yaşam biçimine de sahip olmuş, hayvan da yetiştirmişler (İzgöer 1999, s.211). Bölgede yaşayan göçebe aşiretlerin geçimlerini sağlayacak kadar ticari ilişkiler geliştirdikleri, köyde yaşayan halkla birlikte şehirli tüccarlarla da bu anlamda bir ilişkiye girdikleri anlaşılmaktadır. Ticaretin malzemesi esas itibarıyla hayvanlar, hayvansal ürünler ve yünden oluşmuştur. Şehir hayatının içinde aracılık edenler, ticari manada stratejik bir konum elde etmeyi başarmışlar. Devletin yavaş da olsa imalat sanayine yönelmesi ve Avrupa'dan talep gören ürünler yetiştirmesi, hayvancılık yapan Kürt, Türkmen ve Bedevi Arap aşiretleri olumlu etkilemiş, 19. yüzyılda koyunlardan elde ettikleri gelirin iki kat artmasına kaynaklık etmiştir (Yapıştırın 2020, s.82).

Kürt aşiretlerinin geçim vasıtalarından biri de bölgelerinde gelip-geçen kervanlar veya kervan talanları olmuştur. Ağrı taraflarından yola çıkan bir kervan grubu, Erzurum'a doğu ilerlerken bölgenin büyük aşiretlerinden Zilan Aşireti reisi Hüseyin Ağa ve rüfekaşının saldırılarına maruz kalmıştır. Hayvanlarıyla birlikte paraları da gasp edilen grup üyelerinin bazılarının da hayatlarına kastedilmiştir. Bölgenin büyük aşiretlerinden Celali Aşireti de aynı mesleği takip etmiş görünmektedir. Söz konusu aşiret, bölgedeki köylere saldırarak talan gerçekleştirmiştir. İşin tuhaf tarafı bahsi geçen aşiretlerin talan ve gasp işini kimi zaman Osmanlının bölgedeki resmi görevlileriyle birlikte yapmış olmasıdır. 19. yüzyılın başında tutulan bir kayıta göre dönemin Muş mutasarrıfı, Sıpkı, Heyderan ve Sevidan aşiretlerine destek sunmuş, halkın mal, hayvan ve paralarının aşiret mensupları tarafından talan edilmesine yardım etmiştir. Talan işini yaptıran devlet görevlileri, aşiretlere birkaç köy ve sancak vermekten de geri durmamışlar (BOA, HAT 1/18, 1820, akt. Erdemci 2019, s.53).

Bölgenin önemli aşiretlerinden biri olan Heyderan Aşireti⁴ de bu sistemin bir parçası ve taşıyıcısı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin sınırlarıyla yetinmeyen aşiret, bazen de İran tarafında mukim aşiretlere saldırılar düzenlemiş, mallarını yağmalamış, emvallerini gasp etmiştir. Durum o kadar ciddi bir hal almış olmalı ki aşiretlerin talanı, Osmanlı'nın 1823'te İran ile yaptığı anlaşmaya madde olarak girmiştir. İlgili maddeye göre Heyderan Aşireti, İran tarafına saldırılar düzenlemeyecektir. Ancak durumun pek de değişmediği, aşiretin saldırılarına devam ettiği anlaşılmaktadır (Erdemci 2019, s.37-38). Benzer durumun devam ettiği 1847'de imzalanan Erzurum Antlaşmasının maddelerinden anlaşılmaktadır. Söz konusu anlaşmanın 8. maddesine bakıldığında aşiretler arası yağmalamaların sürdüğü, karşılıklı hırsızlık vakalarının ziyadesiyle fazla olduğu ve Osmanlı ile İran'ın gerekli tedbirleri alarak olayları önlemek için harekete geçmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bu çerçevede ilgili devletlerin gerekirse sınıra asker konuşlandıracağı ve aşiretlere karşı zor kullanacağı da taahhüt edilmiştir (Bingöl 2013, s.103). Siirt bölgesinin büyük aşiretlerinden Reşkotan aşiret reisi Mıstı Quto ve rüfekaşısı da Hesarkan aşireti üzerine saldırmış, aşiretin on beş mensubunu öldürdükten sonra mallarını talan edip, emvallerine el koymuştur. Öldürülen kervan halkından bazılarının boğazlarından zebğ edilerek öldürüldükleri anlaşılmaktadır (BOA, YEE, 78/14. 14 Teşrin-i Sani 95 (26 Kasım 1879). Daha önce gerçekleşen başka bir olayda ise Müküs miri Seyid Han, Hizan mirliğine karşı saldırıya geçmiştir. Bunun üzerine Osmanlı sultanı, Bitlis miri Evdal Han'dan yardım istemiş ve sorunun çözümü için Hizan mirine destek

olarak devreye girmesini talep etmiştir. Ancak Evdal Han'ın talebi cevapsız bıraktığı görülmektedir (Ulugana 2018, s.44).

Aşiretlerin “ötekilerin” mal-mülk ve hayvanlarını talan etmelerinin Cizre bölgesinde de “normal” bir ekonomik aktivite olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. 20. yüzyılın başına ait bir belgede Cizre’de hakimiyet alanı inşa etmeyi başarmış olan Miran Aşireti’nin faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Dahiliye Nezaretine gönderildiği anlaşılan telgrafa göre aşiret, yaylak ve kışlıkları arasında gidip gelirken aşiret reisi Mustafa Paşa’nın liderliğinde Eruh ve Pervari kazalarıyla köylerinde yaşayan halkın malını gasp ettikleri gibi evlerini de yaktıkları, kimi zamanda birilerini katlettikleri görülmektedir. “Canavarane” cinayetler olarak tasvir edilen faaliyetlerin önlenebilmesi için acil tedbirlerin alınması gerektiği, söz konusu eylemlerin engellenebilmesi için aşiretin geçtiği bölgelerde askeri tedbirlerin alınması ve asker sayısının en az iki katına çıkarılması gerektiği dile getirilmiştir. Belgede bahsi geçen Miran aşireti, çalışmanın girişinde ele alınan teorik tartışmalarda dile getirildiği gibi birçok grubun bir araya gelerek inşa ettikleri bir aşiret konfederasyonu olarak örgütlenmiştir. İki bin çadır ve yaklaşık on bin kişilik bir nüfusa sahip olan aşiret, diğer grupların çekim merkezi haline gelmeyi başarmıştır. Heverkî Aşiretine bağlı bazı kabileler ile Hidiré Avdiga gibi gruplar, Miran aşiretine katılmış ve zaman içinde aşiretin asli unsurları haline gelmişler (BOA., DH.ŞFR.247-106-1-4, akt. Uçmaz 2019, s.29). Katılan grupların da etkisiyle bölgenin en büyük aşiretlerinden biri haline gelen Miran, Mustafa Paşa liderliğinde birçok aşiretle sorun yaşamış ve karşılıklı çatışmalar içinde bulunmuştur. Bölgede Mustafa Paşa ve aşiretine kafa tutacak gücü kendinde bulan ve ezeli rakibi olarak görülen Şırnak Aşireti lideri Surzâde Mehmed’in dışında Keçan Aşireti lideri Ciran, Curkan Aşireti lideri Arab, Musa Reşad Aşireti lideri İbrahim, Taban Aşireti lideri Hacı ve Batvan Aşiret lideri Mehmed de Miran Aşireti ve liderleri Mustafa Paşa ile sürekli çatışma halinde olmuşlar. Fakat Miran Aşiretinin ziyadesiyle güçlenmesi bahsi geçen aşiret liderlerinin, 1893 yılında bir dilekçe yazarak onlardan ve pratize ettikleri talan ve gasptan şikayetçi olmalarına yol açmıştır. Belgede Mustafa Paşa’nın adamlarıyla birlikte saldırılar gerçekleştirerek 30’a yakın adamlarını katlettiği dile getiren aşiret liderleri, Mustafa Paşa’nın Batvan Aşireti mensuplarından 100 bin kuruştan fazla ederi olan malları da talan ettiğini yazmışlar. Mardin’den bir heyetin yazdığı rapora bakıldığında daha korkunç olayların yaşandığı anlaşılmaktadır. Raporda Miran Aşiret mensuplarının bölgedeki ağa ile iki oğlunu katlettikten sonra “kızların bekâretini bozup üvey validesi ile geline zina” ettikten sonra yüze yakın köyü talan ettikleri iddia edilmiştir. Aynı aşiretin birçok vukuatının yer aldığı ve

Seraskeri Rıza Paşa tarafından gönderilen telgrafta söz konusu aşiret mensuplarının İran hududuna yakın bölgelere saldırılar düzenlediği, birkaç kişiyi öldürdükten sonra 12 öküzü gasp ederek İran tarafına kaçtıkları yazılmaktadır. Fakat olaylarda birçok kişinin ölmesine rağmen hükümetin tek icraatı, katilleri İran'dan istemekten ibaret olmuştur (BOA., Y.A.HUS.284-105-2; BOA., BEO.441-33010-1; BOA., BEO.441-33010-2, akt. Uçmaz 2019, s.69-70). Paşanın söz konusu faaliyetleri bazen de kendi adamlarıyla dostlarına karşı icra ettiği anlaşılmaktadır. Fakat bu olaylardan dolayı sadece Mustafa Paşa değil benzer faaliyetler içinde olan Milli Aşireti lideri İbrahim Paşa da şikayet edildikleri zaman herhangi bir cezai müeyyideye maruz kalmadan suçlamalardan kurtulmayı başarmışlar (BOA., Y.PRK.DH.11-101-1/1; BOA., Y.PRK.DH.11-101-2, akt. Uçmaz 2019, s.75).

Sıpkı Aşireti de benzer talan ve gasp faaliyetlerini Ağrı bölgesinde icra etmiştir. Bölgenin en büyük aşiretlerden biri olan Sıpkilerin liderlerinden Hüseyin, Mirza, Mehmed Çelebi ve Mehmed yanlarına aldıkları adamlarıyla Estori adlı yerleşime saldırmış, “öteki” aşiretten olan Seyyid Ali adlı kişinin evini basmış, mal ve mülklerini talan edip yağmamışlar (BOA., İE.ŞKRT, 5/247, akt. Oğul 2018, s.26). Sıpkı aşiret mensupları başka bir sefer ise İran'dan gelen on iki bine yakın koyunu gasp edip Van'a götürmüşler. Bunun üzerine İran tarafı Osmanlıyla iletişime geçip söz konusu hayvanların iadesini talep etmiştir. Ancak dönemin Osmanlı yetkilisi Derviş Paşa, aşireti korumasına alarak İran'ın talebini reddetmiştir. İran'ın cevabı bölgenin büyük Kürt aşiretlerinden biri olan Zilan'ı harekete geçirmek olmuştur. Aşiretin lideri Hüseyin, yanına aldığı silahlı adamlarıyla Van'ın üzerine yürümüştür (BOA., HAT, 452/22392, akt. Oğul 2018, s.32). Kürt coğrafyasının büyük aşiretleri küçük aşiretlerle uğraştıkları gibi birbirleriyle de uğraşmaktan geri durmamışlar. Ağrı-Van bölgesinin büyük aşiretlerinden olan Heyderan ve Sıpkı aşiretleri karşılıklı gasp ve talana girişmiş, birbirlerinin köylerine saldırılar gerçekleştirmişler. Olay mahalinin yöneticisi olan merkezi iktidarın temsilcisi Selim Paşa, söz konusu aşiretler arasında çıkan çatışmalara karışmamış ve merkeze gönderdiği bilgide bu olaylarda tarafsız kaldığının altını çizmiştir (BOA., HAT., Nr.824/ 37401, akt. Oğul 2018, s.50). Ancak çatışmayı bildikleri gibi talan işini birlikte yapmasını da bilen bu iki aşiret başka bir zaman birlik oluşturarak Osmanlı-İran hududundaki Zilan, Celali ve Caf aşiretlerine karşı talan yapmışlar (Oğul 2018, s.56). Diğer bir olayda Sıpkı Aşiretine bağlı kabileler arasında çatışma çıkmış ve her iki taraftan on üç kişinin öldürüldüğü tespit edilmiştir. Söz konusu taraflar olay esnasında karşılıklı talanı

da ihmal etmemiş, bulabildikleri mal ve hayvanları da gasp etmişler (BOA., DH.MKT., 2046/34, akt. Oğul 2018, s.63).

Osmanlı arşivinde yer alan bir belgeye göre Milli Aşireti İbrahim Paşa, Kiki, Tay, Helecan ve Tay aşiretlerinden birçok adamı başına toplayarak Resûlayn bölgesine saldırmış ve bölgeden bir milyona yakın koyun talan etmiştir. Durumdan haberdar olan devlet memurlarının olaya müdahale etmek istemesi İbrahim Paşa'nın tepkisine neden olmuş, memurları kovmasına yol açmıştır. Hamidiye Alaylarına katıldıktan sonra gücüne güç katan İbrahim Paşa'nın sahip olduğu statüyü rüfekaşı da kullanmaktan geri durmamıştır. Paşa'nın kardeşi Kado Ağa, Mardin bulunan Deyrûlzaferan Manastırı'nı gasp etmiş, vakfın hayvanlarını da talan etmiştir (BOA, BEO, 1283/96160-1, 09/Za/1316 (12.03.1899); BOA, DH. TMIK. M, 72/31, 21/S/1317 (01.07.1899) akt. Yapıştırın 2020, s.54,56).

Yarı-göçebe Kürt aşiretleri, yaylak ve kışlakları arasında sürekli gidip gelmek durumunda kalmışlar. Diyarbakır ve Siirt taraflarından Muş tarafına gidip gelen aşiretlerden biri olan Alıkan Aşireti, kış aylarını Siirt taraflarında geçirirken yaylak için yaz aylarını Muş tarafında geçirmiştir. Bölgedeki aşiretlerin lideri konumunda bulunan Fettah Bey'in mahiyetinde olan aşiretler, yaylak ile kışlak arasında bulunan köyleri talan etmiş, yoldan gelip geçenlerin emvallerine de el koymuştur. Bu aşiretle birlikte hareket eden Reşkotan ve Pencinar aşiretleri de benzer fenalıklara eşlik etmiş, Ömer Pertev Bey ile birlikte bölgede talan faaliyetleri gerçekleştirmişler. Merkezi iktidara bağlılıkları da güç ilişkisine bağlı olarak değişen söz konusu aşiretlerin, yapıp ettiklerinin cezasız kalması onları cesaretlendirdiği gibi pervasız hale de getirmiştir. Yaklaşık dokuz yüz kişilik silahlı bir guruba sahip olan Hacı Fettah Bey, aşiretinden askere alımlara müsaade etmemiş, bölgesinden elde ettiği gelirden merkeze herhangi bir vergi de göndermemiştir (BOA, YEE, 78/36. 14 Teşrin-i Sani 95 (26 Kasım 1879); Örs 2020, s.55). Alıkan Aşireti lideri Ömer Pertev de mahiyetindeki dört yüz hane ile bölgede talan faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Bu eylemler esnasında cinayetler de işleyen aşiret lideri, yoldan gelip geçenlerin mallarına el koymuştur. Yaylak-kışlak arasında gidip geldiği zamanların birinde Van vilayetine bağlı Bitlis yönetici ailelerinden birinin lideri olan Davsul Ağa'ya maiyetiyle birlikte saldırmış, birçok kanın döküldüğü çatışma sabaha kadar sürmüştür. Çatışmalar esnasında birçok insanın ölümüne sebep olan Ömer Ağa ve rüfekaşı, Davsul Ağanın konağını da ele geçirmiş, mal ve mülkünün tümüne el koyup talan etmiştir (BOA, YEE, 78/33, 14 Teşrin-i Sani 95 (26 Kasım 1879).

Bölgede yaşanan ve neredeyse sıradanlaşan benzer olaylardan biri de Muş'un Kop (Bulanık) kazasında gerçekleşmiştir. Bölge halkıyla yetinmeyen aşiretler, yoldan gelip geçen askerleri de soymuş, Avrupa'dan geldikleri anlaşılan ticari eşyalara da el koymuşlar. Bölgede görev yapan Fransız konsolosu, bölgede anayolların bile artık güvende olmadığını, yolun aşiretler tarafından kesildiğini, malların gasp edildiğini ve bu durumun da bölgenin sahip olduğu sosyo-ekonomik yapıyı açıklığa kavuşturduğunu dile getirmiştir (Erzurum Fransa Konsolos Yardımcısı'ndan Fransa Dışişleri Bakanı Delcasse'ye, no. 74/1, 13 Temmuz 1901, (MAE/AD Paris, Turquie, Erzurum, Seri B).

Kürt aşiretlerinin bölgedeki çatışmalı durumu coğrafyada yaşayan diğer halkları da olumsuz etkilemiştir. Fransız konsolosun aktardıklarına göre Malazgirt bölgesinde yaşayan aşiret çatışmalarından Hristiyan halk da ciddi zararlar görmüştür. Bölgenin Hristiyan halkı söz konusu çatışmalarda daha az zarar görmek için güçlü ağalardan birine yanaşmak durumunda kalmış, can güvenliklerini sağlamak üzere onların hesabına çalışmak zorunda kalmışlar. Konsolosun aktardıklarına bakılırsa bahse konu hadiseler, özellikle 1895 Ermeni olaylarından sonra meydana gelmiştir. Söz konusu çatışmalarda devletin rolüne dikkat çeken Fransız yetkili, merkezi iktidarın atadığı memurların aşiret liderlerini çatıştırmak birçok ölümlü olayın yaşanmasına yol açtıklarını iddia etmiştir (Diyarbakır Fransa Konsolosluğu'ndan Fransa Dışişleri Bakanı Delcassé'ye, no. 76/1, Diyarbakır, 9 Ocak 1902, (MAE/AD Paris, Turquie, Diyarbakır, Seri B). Hamidiye Alaylarının oluşturulmasından sonra olayların artığına dikkat çeken Fransa'nın bölgedeki diğer bir konsolosu, Muş'un Sason bölgesinde gerçekleşen olaylarda, bu grubun rol oynadığını iddia etmiştir. Diğer taraftan merkezi iktidarın bölgeyi Hamidiye Alaylarından korumak amacıyla teşkil etmek istediği karakolun yapılması halk tarafından reddedilmiştir. Hamidiye Alaylarından çok çeken bölge halkı askerin gelmesiyle sorunların daha da artmasından korkmuştur (Erzurum Fransa Konsolos Yardımcısı'ndan Fransa Dışişleri Bakanı Delcasse'ye, no. 76/1, Erzurum, 24 Eylül 1901, (MAE/AD Paris, Turquie, Erzurum, Seri B; Örs 2020, s.57).

Bölgedeki koşulların etkisiyle meydana gelen olayların 20. yüzyılın başında da devam ettiği ancak sönümlenmeye başladığı, aşiretler arası talan ve çatışmaların sürdüğü ancak azaldığı da yabancı yetkililerin raporlarına yansımıştır. 1902'da yazan Van'ın Fransa konsolosluk görevlisi, iki aşiret ağasının çatışma halinde bulunduklarını ancak neticede barışmaya razı olduklarını, çatışmasızlık durumunun başka aşiretler arasında da gözlemlendiğini

fakat barış durumunun bölgedeki diğer aşiretler için tehlike arz ettiğini çünkü Hamidiye Alay mensuplarının bundan yararlanarak coğrafyayı kargaşaya sürüklediklerini dile getirmiştir. Yetkili, bölgede yaşanan karışıklıkların da etkisiyle Kürtler, Ermeniler ve Keldanilerin oturduğu on beş köyün sakinlerinin, kendilerine karşı yapılan melanetler ve talanlar karşısında sessiz kalan Bitlis'ten ayrılarak Van'a bağlanmak istediklerini belirtmiştir. Cezasız kalan saldırılardan müzdarip olan halkın söz konusu talebi çaresizliğin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Erzurum Fransa Konsolos Yardımcısı'ndan Fransa Dışişleri Bakanı Delcasseye, no. 76/1, Erzurum, 2 Temmuz 1902, (MAE/AD Paris, Turquie, Erzurum, Seri B). Osmanlı arşiv belgeleri de 20. yüzyılın başında aşiretler arasında çatışmaların, talanın ve zulümlerin devam ettiğini göstermektedir. Hınıs bölgesinden Hamidiye Alaylarına katılmış olan Cibran ve Hesenan aşiret mensuplarının 1901'de Çay nahiyesinde icra ettikleri zulümden dolayı başka yerlere göç ettikleri anlaşılmaktadır (BOA, DH. MKT. 2428/94. akt. Karataş, Karasu 2015, s.680). 1908'lerde ise Zırnıki aşiret mensupları, Karayazı bölgesinin Yahya köyünde mukim Ermenilere saldırmış, köy halkına zulüm edip mallarını gasp etmiştir (BOA. DH. MKT. 2624/97 (akt. Karataş, Karasu 2015, s.680).

Kürt toplum yapısının hakim örüntüsü olarak öne çıkan aşiret ve aşiretçilik bağlamında ortaya çıkan talan, gasp ve ölüm olayları, 19 ile 20. yüzyılda bölgeyi gezen yabancı seyyah, misyoner ve diplomatların da dikkatini çekmiş, Kürtlerin içinde yaşadığı söz konusu koşulları müşahade eden yabancılar, Kürtleri şiddet ve eşkıyalığa eğilimli "barbar" bir halk olarak nitelemesine yol açmıştır. Misyoner Samuel A. Rhea de, bu çerçevede, Kürtleri "vahşiler" olarak kodlarken, başka bir batılı ise "temiz olmayan bir halk" olarak görmüş, Kürt aşiretlerini kan davalarıyla boğuşan, talan ve gaspı meslek edinen bir topluluk olarak göstermiştir. Kürtlerin komşuları da bu anlayışı destekler mahiyette olmuştur. Onlara göre Kürtler için bir insanı öldürmekle bir tavuğu öldürmek arasında pek de bir fark yoktur (Bajalan 2016, s.140-141).

Osmanlı-İran hudud bölgelerinde yaşayan aşiretler, karşılıklı talan ve gaspları yaptıktan sonra diğer devletin sınırlarına kaçmayı tercih etmişler. Osmanlı tarafında meydana gelen çatışmalarda adam öldüren aşiret mensupları soluğu İran tarafında almışlar. Gasp, talan ve adam öldürmelerden dolayı sınırın diğer tarafına firar edenler, iki devlet arasında sorunların çıkmasına da yol açmışlar. Aşiretleri kendi amaçları doğrultusunda kullanan devletlerin bu noktada karşılıklı olarak aşiretleri kolladığı ve yeterince tedbir almadıkları anlaşılmaktadır.

Aşiretlerin olaylara karışması sadece İran Osmanlı arasında sorun olmamış, aynı zamanda Osmanlı-Rus ilişkilerinde de krizlere yol açmıştır. Rus tarafı, 1886'de silahlı Kürt aşiretlerinin hudutlarına saldırılar düzenlediğini ve talan gerçekleştirecek hayvanları gasp ettiklerini bildirmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı tarafındaki Sıpkı aşiret mensupları Rusya tarafındaki Ezidi Kürtlere saldırılar düzenlemiştir. Osmanlı, olayları araştırmak üzere Dördüncü Ordu'yu görevlendirmiş ve sonucun merkeze bildirilmesini istemiştir. Rusya ise tedbir olarak sınıra asker sevk etmiştir. Ancak saldırılar yalnızca Osmanlı tarafında kalan Kürtler tarafından yapılmamıştır. Rusya tarafından bir araya gelmiş bazı Ermeni gruplar da Bayezid, Kars ve Revan taraflarına saldırılar düzenlemiş, bölgedeki Kürtlerin mallarını talan etmişler. 1890 yılında Rusya tarafında kalan Ermeniler, Sıpkı aşiretinin liderlerinden Ali Torun'a saldırmış ve mallarını talan etmişler. Ancak Evlo Ağa'nın imdada yetişmesi üzerine çatışmalarda Ermenilerden dördü öldürülmüş, diğerleri de kaçmak durumunda kalmışlar ((BOA., *DH. MKT.*, 1357/140.; BOA., *Y.MTV.*, 23/13; BOA., *HR.SYS.*, 2768/55, akt. Oğul 2018, s.66-68). Bölgede Arap aşiretlerin de benzer şekilde saldırılar yaptığı görülmektedir. 1900'lerin başında bölgede bulunan bir yabancı, Arap aşiret Şeyhi veya lideri Faris'in Mardin bölgesinde korkunç saldırılar gerçekleştirdiğini dile getirmiştir (Sykes 2017, s.164).

Musul bölgesinde bir arada yaşayan Kürtler ile Araplar da çatışmaya girdiklerinde karşılıklı olarak gasp ve talan yapmaktan geri durmamışlar (Tepeyran 1998, s.335). Hamidiye Alaylarının inşa edilmesinde sonra olayların artış gösterdiği Musul bölgesinin Kürt aşiretleri daha da güçlenmiş, Arap aşiretleriyle aralarında karşılıklı boğazlaşmaların yaşandığı birçok ölümlü olay yaşanmıştır. Talan o kadar yaygınlaşmış ki, bölgede güvenlik anlamında çok ciddi sorunlar meydana gelmiştir (Tepeyran 1998, s.351; Örs 2021, s.84). Kürt coğrafyasının önemli bir parçasını oluşturan Dersim bölgesinde de aşiret ve aşiretçilik olgusu güçlü olduğu kadar (Dersimi 2014, s.26) parçalı bir yapı da arz etmiş, yaklaşık 200 kabile etrafında küçük toplumsal birimler halinde örgütlü hale gelmiştir. Bu aşiretlerin de öne çıkan hasletleri cesaretleri ve silaha olan düşkünlükleri olmuştur (Yapıcı 2013, s.133.) Aşiretçiliğin hüküm sürdüğü Dersim coğrafyasında ağalar veya aşiret liderleri birkaç köyü elinde bulundurarak sosyo-ekonomik ve sosyo-politik gücün belirleyicisi konumunda bulunmuşlar. Söz konusu yapı o kadar keskin ve sert bir şekilde yapılaşmış ki aşiret liderleri, Ermeni, Kürt fark etmeksizin, herkesin sahibi olarak kendilerini telakki etmişler, benzer olayların burada da yaşanmasına yol açmışlar (Çem 2010, s.404-405).

Hamidiye Alaylarından olan beklenilenin aksine bölgede güç devşiren aşiret liderlerinin sebep olduğu gasp ve talan olayları giderek artmıştır. Cizre gibi bölgelerde halkın güvenliğini devlet dahi sağlayamamış, güç tamamen aşiret ağalarına geçmiştir. Kısacası bölgede iktidar, II. Abdülhamid ile birlikte güç devşiren ve paşalık rütbesi verilen aşiret liderlerine geçmiş, İbrahim Paşa ve Mustafa Paşa gibi figürler Kürt coğrafyasının “*haydutluk*” kaynağı haline gelmiştir. Söz konusu liderler, bölgelerinde “*birer hükümdar gibi saltanat*” inşa etmeyi başarmıştır. Dönemin Osmanlı valilerinde Ebubekir H. Tepeyran, sultanla birlikte yerel iktidarı ele geçiren Kürt aşiret liderlerinin mahiyetleriyle şehirlerde şakilik yaptıklarını, mutlak bir serbestlik çerçevesinde yolsuzluk yaptıklarını ve bunları görünmez kılmak için de “*Yıldız ricaline*” rüşvet verdiklerini iddia etmiştir (Tepeyran 1998, s.448). 19. yüzyılın son deminde Diyarbakır’a dair bilgi veren Fransız yetkili ise Hamidiye paşalarından İbrahim’in ortaya koyduğu pratikle bölgeyi korkutan ve kervanların koruma olmaksızın giremediği bir yer haline getirdiğini, kervanların talan edilerek mallarına el konulduğunu ve birçok yolcunun para keseleriyle birlikte hayatlarından olduğunu merkeze rapor etmiştir (Cığırli 2022, s.85). Söz konusu dönemde Siverek’te aşiretler arasında meydana çatışmalar, 6 kişinin ölmesi ve 23 kişinin yaralanmasıyla sonuçlanmıştır (Cığırli 2022, s.94). 20. yüzyılın başında Kürt coğrafyasını gezen İngiliz yetkili de Mardin bölgesinden geçerken karşılaştığı halkın, artık Hamidiye Alaylarının bölgedeki gücünü kabullendiklerini, yapıp-ettiklerine ses çıkarmadıklarını hatta onlara saygıda kusur etmeyi düşünmediklerini aktarmış, olaylardan müzdarip olup malları ve mülkleri mahvedilen köylülerin ancak bunlara karşı koyarak talandan kurtulmalarının mümkün olduğunu dile getirmiştir (Sykes 2017, s.152-153).

Kürt toplumunda yol kesme, talan ve gaspın ortaya çıkmasını farklı bir perspektifle değerlendirenler de mevcuttur. Teze göre çok nadir görünen ve büyük bir cesaret gerektiren bu tarz eylemleri yapmalarının sebebi Kürtlerin yaradılıştan hamiyet sahibi, son derece mağrur ve onurlarına düşkün olmalarından kaynaklanmaktadır. Hatta tam da bu sebepten dolayı Kürtler, tarihsel olarak aşırı cesur ve cömert bir halk olarak tanınmıştır (Özcan 2018, s.69). Bazidi de savaşta/çatışmada ölmenin Kürtlerin genel olarak temennisi olduğunu dile getirmiştir. Zaten savaştan kaçan Kürtlerin halk arasında rezil olarak yaşamak dışında bir şansları da olmamış, eşleri de onları belli bir süre yatağa almamışlar. Aşiretin kadın ve erkekleri, bahsedilen kişileri gördükleri yerde yüzüne tükürür, zillet içinde yaşamasını temin etmişler. Dolayısıyla Kürtler için savaştan kaçmak ölümden kaçmaktan daha beter görülmüştür (Bazidi 2019, s.41)

Osmanlı merkezi iktidarı, aşiretlerin söz konusu faaliyetlerini engellemek ve onları kontrol altına almak amacıyla “iskan” siyasasını işlevsel kılmaya çalışmıştır. 1856 yılına ait bir belgede Erzurum ve civarında bulunan Kürt aşiretlerinin zararlı faaliyetlerini engellemek için bunların yerleşik hayata geçirilmesi gerektiği ve bu çerçevede Malazgirt ile Bulanık arasında harap halde bulunan 26 köye, 700 Sıpkı hanesinin yerleştirilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir (BOA. A. MKT. UM. 239/26, akt. Oğul 2018, s.26). Revan bölgesinden gelerek Muş bölgesine saldıran aşiretlerin de ancak iskan edilerek talan ve eşkıyalık faaliyetlerinde uzak tutulabileceği dönemin devlet yetkilileri tarafından dile getirilmiştir (BOA, HAT, 452/22395, akt. Oğul 2018, s.32).

Bazı araştırmacılar veya dönemin tanıklarının iddialarına göre II. Abdülhamid, Kürt aşiretlerinin içinde bulunduğu nesnel koşulları da dikkate alarak Hamidiye Alaylarını inşa etmiştir. Sultanın söz konusu projesi tam da Kürtlerin içinde bulunduğu sürekli çatışma ve talan durumuna yönelik sorunları çözmek ve onları medeni dünyaya entegre etmek amacına matuf olmuştur. Alayların inşa sürecini yakından takip eden ve sultanın en yakınında çalışmış bürokratlardan olan Hasan Bey, bu çerçevede, söz konusu teşkilatlanmanın fayda-zararına hesabına bakılmaksızın sırf alaylara katılan aşiretlilerin “*hayat-ı bedeviyeden*” alınarak “*tarik-i medeniyete*” sokulmasının yeterli ve değerli olduğunu dile getirmiştir (Sırrı 2007, s.88-89). Benzer bir tespitin yabancı bir gazeteci tarafından da yapıldığı görülmektedir. Kürt coğrafyasını gezdiği esnada tuttuğu notları yayınlayan gazeteci, alayların Kürtleri “hal-i vahşetten” kurtararak “medenileştireceğini” ileri sürmüştür (Sırrı 2007, s.90). Keza dönemin Kürt aydınları da alayları, halkın içinde bulunduğu kötü koşulları ortadan kaldıracak bir araç olarak değerlendirmiş, ihtiyaç duyulan fenni teknolojinin yayılmasında bir mektep olmasını beklemiş ve bu bağlamda ciddi bir etkisinin olacağına inanmışlar (Örs 2019, s.316).

Ehmed-ı Xani, Kürtlerin içinde yaşamak zorunda kaldıkları nesnel koşullara dikkat çekmiş ve ilim ve irfandan yoksun kalan Kürtlerin, bundan dolayı devletleşme sürecini tamamlayamadıklarını ileri sürmüştür:

Bunun sebebi hep ittifaksız olmalarıdır

Hep iç isyan ve kavga içinde olmalarıdır (Yıldırım 2016, s.70-71).

Kürtler arasında ikinci Xani olarak adlandırılacak kadar değer verilen Hacı Qadiré Qoyi de Kürtlerin veya Kürt aşiretlerinin içinde bulunduğu ve aşiret liderleri tarafından idare edilen toplumsal realiteye şahit olmuş ve durumdan

ziyadesiyle etkilenmiş olacak ki Kürtlerin hali pür melalini şu şekilde dile getirmiştir:

Bizim Kürtler cahil ve geri kalmışlar

Hepsi kuru ot, ateş ve yakıt olmuşlar

Eğer birbirlerinin elini tutsalar

İskender gibi tüm cihanı alırlar (Yıldırım 2016, s.40).

19. Yüzyılda Kürt Coğrafyasının Sosyo-Politik Yapısı: Mirlerden Hamidiye Alayı Paşalarına Değişen Durum: Savaş ve Barış

Osmanlı Devleti, 1514'te savaşla doğu sınırını Kürt coğrafyasını da içine alacak şekilde genişlettiğinde bölgenin hakim politik gücü, özerk bir iktidar inşa etmeyi başarmış olan Kürt mirleridir. Mirliklerin bağımsızlık derecesi, bölgenin büyük devletlerinin bağlı olarak değişim göstermiştir. Söz konusu sosyo-politik yapı, örgütlenme biçimi ve sosyal tabakalaşma açısından bazen devleti anımsatacak düzeyde olmuştur. Osmanlı Devleti, söz konusu coğrafyayı sınırlarına dahil ettikten sonra yerel Kürt iktidarını ortadan kaldırmadığı gibi onları desteklemeyi tercih etmiştir (Bruinessen 2010, s.297-298). Aslında tarihsel kayıtlar, Kürtlerin 10. yüzyıldan itibaren mirlik yapısını da aşan sosyo-politik yapılar inşa etmeyi başardığını göstermektedir. Arap tarihçilerin kaydettikleri gibi Kürtler sırasıyla Şeddadi (951-1075), Hasanveyhi (959-1095) ve Mervani (984-1083) gibi mirlik düzeyini aşan siyasi yapılar inşa etmiş ve en nihayetinde de Kürt Eyyubi hanedanının liderliğinde devletleşmeyi başarmışlar. Kürt kimliğinden ziyade İslami kimliğiyle bilinen söz konusu devlet, Selahaddin Eyyubi zamanında Haçlılara karşı Müslümanların liderliğini üstlenmiş ve İslam coğrafyasını başarıyla savunmuştur. 1171-1260 yılları arasında hüküm süren Eyyubiler, Mısır ve Suriye coğrafyasını da sınırlarına dahil etmişler (Özoğlu 2017, s.91-92).

Fakat Yavuz Selim, bölgeye geldiği zaman hakim sosyo-politik yapı olarak Kürt mirlik yapısıyla karşılaşmıştır. İdris-i Bitlisi'nin katkısıyla Osmanlı merkezi iktidarı ve yerel Kürt iktidarı genel olarak birlikte hareket etmiş, Kürt mirleri Safevilere karşı Osmanlı'yı desteklemiştir (Bruinessen 2010, s.215). Çaldıran Savaşı'nda Bitlisin aracılık etmesi neticesinde Bitlis, Cizre, Çemişgezek, Hizan, Çapakçur, Palu, Hasankeyf ve Sason'da sosyo-politik yapı inşa etmeyi başarmış olan Kürt mirleri, mahiyetlerindeki askerlerle birlikte savaşa dahil olmuşlar. Mirlerin Osmanlı lehine savaşa katılarak önemli bir rol oynamalarından etkilenen Yavuz Selim, antlaşma yolunu seçmiş ve Kürt aşiret liderlerinin irsi iktidarını tanımıştır (Özoğlu 2017, s.95). Osmanlı padişahı ile sıcak

bir ilişki inşa eden İdris-i Bitlisi, mirlerin bir araya gelip “primus inter pares” nevinden daha eşit gördükleri bir miri “baş” olarak seçmelerini istemiş fakat olumlu bir netice alamamıştır. Konuyla ilgili olarak Bitlisi, daha sonra yazdığı Selimname adlı çalışmasında, Kürtlerin ancak Allah’ın birliğiyle peygamberin ümmeti olma noktasında anlaşabildiklerini dile getirmiştir. Bitlisi’nin çabaları sonuçsuz kalınca Osmanlı merkezi iktidarı, Kürt mirlerinin yerine beylerbeyi olarak Bıyıklı Mehmet Paşa’yı görevlendirmiştir (Özcoşar 2017, p.16).

Osmanlının yanında Bitlis’ten Mir Şeref, Hizan’dan Mir Davud, Palu’dan Cemşid Beg, Hasankeyf’ten Melik Halil, Botan’dan Bekir Beg, Sason’dan Mihemed Beg, Eğil’den Qasım Beg, Zırnki Aşireti’nden Mir Mihemed, Cizre’den Mir Şah Eli ve onlarla birlikte Mir Saim’in oğlu Sılman Nasır ve Qasım Beg savaşa dahil olmuşlar (Ulugana 2018, s.17). Osmanlı Devleti, bu ilişkiyi farklı boyutlarıyla da değerlendirmiş Revanduz, Mahmudi, Hakkari ve Baban gibi mirlikleri sınır bölgesinin koruyucusu olarak görmüş ve bu çerçevede değerlendirmiştir (Ateş 2013, s.40-41). Ayn Ali Efendi, 17. yüzyılda yazdığı eserinde Diyarbakır, Van ve Şehrızor eyaletlerinde “mir-i aşiretler” bulunduğunu ancak bunların Sancak Beylerinden ziyade Zuama yani büyük tımar sahipleri olduklarını ve sayılarının da yaklaşık dört yüz olduğunu yazmıştır. Bayrak ve sancak sahibi olmayan söz konusu aşiret liderleri, Sancak beyleriyle birlikte savaşa katılmışlar. Bahsi geçen aşiret liderleri, vefat ettikleri zaman tımar hakları çocuklarına geçmiştir (Ayn-ı Ali Efendi 1863, s.35; Yapıştıran 2020, s.74). Sancak yönetimine geçen mirlerin vefatları durumunda yönetim erkek çocuklarına geçmiştir. Onlar da aynı şekilde Sancak beyleriyle birlikte seferlere katılmışlar (Yapıştıran 2020, s.75).

Aslında Osmanlı merkezi iktidarının takip ettiği geleneksel Kürt politikasının bir benzerinin Safeviler tarafından da takip edildiği anlaşılmaktadır. Safevi Devleti, Kürt coğrafyasında merkezi Sinne olan Erdelan mirliğinin kurulmasını izin vermiş, bölgedeki aşiretler üzerinde hakimiyet kurmasına sesini çıkarmamış, yerel iktidar inşa etmesine de müsaade etmiştir (Ateş 2013, s.34-35). Söz konusu mirliklerden biri olan Bitlis Kürt hükümeti, Şerefhanların hakimiyetinde Bitlis’le birlikte Ahlat, Muş ve Hınıs sancaklarını içine alıp Osmanlıya tabi olmuşken (Şeref Han 1975, s.485) 19. yüzyılın ortalarına değin Erdelan konfederasyonu ise özerk iktidarını İran hakimiyetinde gerçekleştirmiştir. Ancak söz konusu dönemde Kürt mirlerinin çoğu belli bir özerkliğe sahip olmuşsa da hiçbir devlet kurma aşamasına gelememiştir (Gunter 2014, s.164). Bu noktada aşiret ve aşiretçilik mantığını aşarak ulusal bir figür olmayı başaran Kürt

aşiret lideri 19. yüzyılda değil de 20. yüzyılda ortaya çıkabilmiştir. Bruinessen, Kürtler arasında aşiret bağlılığını aşarak milli bir lideri olmayı Mola Mustafa Barzani'nin başarabildiğini ve Türkiye ile Irak aşiretleri arasında birleştirici bir ulusal figür olarak kabul gördüğünü dile getirmektedir (Bruinessen 2019, s.142-143).

Osmanlı güçleri Çaldıran Savaşı'nı müteakip Diyarbakır bölgesine ulaştıklarında, Kürtlerin kapıları sonuna kadar açtıklarını görmüşler. Osmanlı'nın desteğini arkasına alan Kürt mirleri daha önce Safevilerin eline geçmiş olan kalelerini de yeniden ele geçirmeyi başarmışlar (Bruinessen 2010, s.297-298). Osmanlı, bölgeyi Diyarbakır, Rakka ve Musul eyaletleri adıyla idari yapının içine dahil etmiştir. Kürt coğrafyasında tesis edilen hükümetler, *“merkezi hazineye vergi vermek ya da sipahi ordusunda askeri hizmet görmek zorunda değildi; toprakları da tımar veya zeamet haline getirilemiyordu”*. Ancak hükümetler dışında sancak olarak idari yapıya dahil edilen ve merkezden atanan sancakbeyleri tarafından yönetilen Kürt politik yapıları da inşa edilmiştir. Bununla birlikte sancakların bazıları ise yurtluk-ocaklık şeklinde Ekrad Beyliği (Kürt Mirlikleri) olarak yerel Kürt aristokrasisine bırakılmıştır. Devlet iktidarının merkeziyle sağlıklı ilişkiler kurmayı başaran mirler, bazı yükümlülüklerin altına girmeyi kabul etmişler. Sancakbeyi olarak savaşımlara gittikleri zaman beylerbeyine bağlı hale gelen mirler, bölgelerinden topladıkları vergilerin bir kısmını merkeze aktarmayı da kabul etmişler (Bruinessen 2010, s.239-241).

Osmanlı'nın Kürt coğrafyasında teşkil ettiği hükümet sancakları, hanedanların mülkü olarak değerlendirilirken, yurtluk-ocaklık olarak idari taksimata dahil edilen sancaklar ise arpalık olarak merkezi hükümetin kontrolüne verilmiştir. Hanedanların mülkiyeti konumunda olan hükümet sancaklarında herhangi bir tahrir yapılması söz konusu olmamış, merkezi iktidarın atadığı herhangi bir yetkili ya da memur da bulunmamıştır. Yerel iktidarın kendi özerkliğinde teşkilatlanan mirliklerin kendilerine ait yerel bir orduları da bulunmuştur. Diğer taraftan yurtluk-ocaklık olarak taksim edilen sancaklarda ise tımar ve zeamet bulunduğu gibi tahrirler de yapılmış, merkezin görevlendirdiği idareci ve memurlar bulunmuştur. Kürt mirleri, kontrol altında bulundurdıkları arazileri sürekli genişletme eğilimini ortaya koyarken Osmanlı merkezi iktidarı ise bölgenin verimli topraklarını padişahların haslarına katmanın peşinden koşmuştur. Bahsedilen çelişkiden dolayı yerel iktidar, merkezi iktidarın tahrir yapmak üzere gönderdiği memurları mümkün-mertebe sınırlarının dışında

tutmaya çalışmıştır. Aslında memurlar da bölgeyi tehlikeli bulduklarından, köylere gitmekten korkmuşlar (Özcoşar 2017, p.22).

Kürt hanedanları, geleneksel iktidarlarını sürdürme ve topraklarının tımar olarak kendilerine bırakılmasına karşılık merkezi iktidara düzenli olarak vergi verme ve savaş durumunda orduya askeri destek sunmaya (Jongerden 2008, s.221) karşılık Osmanlı merkezi iktidarından, mirliklerinin özerkliklerini koruma ve gevşek bir yönetsellik ilişkisi geliştirmeyi almıştır. Başka bir ifadeyle mirliklerin hem “de jure” hem de “de facto” olarak sahip oldukları iktidar, merkezi iktidar tarafından resmen tanınmıştır. Bahse konu ilişki 19. yüzyıla kadar yaklaşık 300 yıl boyunca da sürmüştür. Kürt mirlerine verilen ayrıcalıklar, daha sonra Kanuni tarafından yayınlanan ferman tarafından da onaylanmıştır (Örs 2019, s.68-69). Keza IV. Murad da Kürt mirlerinin önemini farkında olduğunu göstermiş, iki taraf arasında kurulan iş birliğine verdiği önemi 17. yüzyılın ikinci çeyreğinde yayınladığı fermanla ortaya koymuştur: “Allah Kürdistan’ı imparatorluğumu şeytani İran yecücünün fesatlarına karşı güçlü bir set ve demirden bir kale gibi korunması için yarattı’. Başka bir fermanla ise Kürtlerin Osmanlı Devleti için ne anlam ifade ettiğini şu ifadelerle açıklamıştır: ‘Kürt kumandanlar Osmanlı devletinin sadık ve vefalı dostlarıdır ve büyük atalarımızın yüce zamanlarından bugüne kadar tahta övgüye değer çeşitli hizmetlerde bulunmuşlar, hesapsız çabalar göstermişlerdir; dolayısıyla imparatorluğu koruma çabası onlara saygıyla ve özenle davranılmasını gerektirir” (Kasaba 2012, s.33).

Osmanlı Devleti’nin bölgeyi geleneksel devletlerin bir niteliği olarak kabul edilen ve dolaylı yönetim olarak kavramsallaştırılan (Tilly 2001) anlayışa uygun olarak Kürt mirlerini aracı kılarak yönetmesi mirlerin de işine gelmiştir. Kürt mirleri bu siyasa çerçevesinde hem servetlerine servet katmış hem de hakimiyet alanlarında iktidarlarını pekiştirmişler. Başka bir ifadeyle mirler, merkezi iktidar sahipleriyle girdikleri ilişkiyi ek bir meşruiyet kaynağı olarak değerlendirmişler (Kasaba 2012, s.33-34) Merkezi iktidardan devşirdikleri güçle bölgede güçlerine güç katan Kürt mirleri ve mahiyetlerindeki aşiretler, yerel anlamda hegemonik bir güç olmayı başarmış, elde ettikleri gücü rakip aşiretlere karşı de kullanarak hakimiyetlerini sağlamlaştırmışlar (Gündoğdu, Genç 2013, s.15). Fakat merkezi iktidarla girdikleri ilişkiyle birlikte mirlerin güçlerinin orantısız bir şekilde artması, bölge halkı için negatif sonuçlar doğurmuş, köylülerin hayvanlarının, ürünlerinin hatta canlarının tehlikede olmasına yol açmıştır (Örs 2019, s.66). Kürtçe dışında başka dil bilmeyenlerin de içinde bulunduğu Kürt mirleri (Bazidi 2019, s.16-17) bölgelerinde karışıklık çıktığı zaman mali yükü

halkın sırtına yüklemekten de çekinmemişler. Van bölgesinin vergi yükü, çatışma dönemlerinde nerdeyse üç kat artmıştır. Yıllık geliri ortalama dokuz yüz bin kese olan Van'ın çatışmalı dönemlerdeki yıllık vergisi iki bin beş yüz keseye kadar çıkmıştır. Bölge halkının Bedirhan Bey, Han Mahmud ve Han Abdal'a ödediği vergi, isyan dönemlerinde iki-üç kat artış göstermiştir. Bundan dolayı olsa gerek, Tanzimat Fermanı kapsamındaki kanunlar bölgede uygulanınca özellikle ağır vergi yükünden müzdarip olan Van Hristiyanları bir hayli memnun olmuştur. Tanzimat fermanıyla gelen haklardan ümitvar olan Hristiyanlar özellikle de Ermeniler, Müslüman halkların baskılarından kurtulduklarına inanmış, herkesin eşit olmasını memnuniyetle karşılamışlar (Bingöl 2013, s.94).

Kürt mirleriyle merkezi iktidarı arasında gelişen merkez-periferi ilişkisi bir tahterevallili düzeni içinde ilerlemiştir. Kürt coğrafyasının muktedirleri, merkezi iktidarın sahip olduğu gücü dikkate alan bir zeminde farklı tepkiler ortaya koymuştur. Merkezi iktidarın güçlü olduğu dönemlerde bağlılık gösterisini öne çıkan Kürt mirleri, devletin zayıfladığını gördüğü her anı değerlendirmiş, hakimiyet alanını devletin aleyhine olacak biçimde genişletmeye çalışmıştır. Merkeze bağlılığın ziyadesiyle inceldiği dönemlerde mirler, savaflara göndermek üzere söz verdiği askerleri göndermemiş, merkezi bütçe için ayrılan vergiyi vermeye yanaşmamıştır. Mirlerin özerklik derecesi söz konusu demlerde bağımsız hareket etmeye kadar varmıştır (Örs 2019, s.60).

Kürt milli şuurunun oluşmasında önemli rol oynayan Kürt şairlerinden Hacı Qadiré Qoyi de Kürt mirlerini Kürtlerin kendi kaderini tayin etme noktasında çok önemsemiş, konuyla ilgili olarak bir şiir de yazmıştır:

Tüm o ağlama, inleme ve çığlıklardan sonra ona dedim ki
“O kadar üzülmeye azizim! Allah'ın rahmetinin sayesinde
Geride bir bey kaldı paşadır; “Kimdir” dedi, “Aslan” dedim
“Burada” dedi, “Buradan Tahran ve Hindistan'a dek dedim
Adı gibi kendisi de aslandır, savaşta düşmanı biçen biridir
O, tüm Kürdistan topraklarında yaşayan herkesin ümididir.

Kadri Yıldırım, Qoyi'nin şiirinde kelime oyunları yaparak “paşa” ve “şér” (aslan) dediği kişinin Bedirhan Bey'in kuzeni ve devletle bir olup onun yerine geçen İzzeddinşér olduğunu dile getirmiştir (Yıldırım 2016, s.36). Dönemin aydınlarının Kürtlerin haklarına kavuşması için ümitlerini mirlere veya onların seleflerine bağladıkları anlaşılmaktadır.

Kürt milli şuurunun oluşmasında çok önemli bir kaynak olarak değerlendirilen ve daha 13 yaşındayken Mir Muhammed'in divanında katip olarak görev yapan Ahmed-ı Xani (Yıldırım 2016, s.66) Kürtlerin 18. yüzyıldaki durumuyla birlikte aşiretlerin bölgenin güçlü devletleri tarafından hedef haline getirilmesine dikkat çekmiş, ancak bir birlik kurulursa Kürtlerin kurtulmasının mümkün olduğuna inanmış ve düşüncelerini Mem u Zin adlı çalışmasında dile getirmiştir. Aslında hem Xani hem de Qoyi mirlerin cesaretlerine vurgu yapmış ve onları Kürtler arasında “mit” haline getirilen Rüstem-ı Zal ile özdeşleştirmişler.

Xani:

Beylerinden her biri Hatem gibidir

Yiğitlerinden her biri Rüstem gibidir

Qoyi:

Cesaret bakımından hepsi Rüstem gibidir

Cömertlik açısından hepsi Hatem gibidir (Yıldırım 2016, s.70).

Xani, Mem Zin adlı çalışmasının farklı yerlerinde Kürtleri kurtaracak bir padişahın ortaya çıkmasını ve Kürtleri uyandıracak, kalem ile kılıcı araçsallaştırarak onları tahakkümden kurtaracak bir mir ya da lider özlemini dile getirmiştir (Xani 2019). Ancak bu noktada farklı düşünen ve Kürt toplumunun uzun süre boyunca politik olarak hasta olduğunu, Kürtlerin toplumsal gerçekliği söz konusu çürümeden doğduğunu ve iyileşme sürecinde olmakla birlikte hiçbir zaman tam anlamıyla iyileşemediğini iddia eden ve bunun sebebi olarak da Kürt toplumunun görünür yüzü olan ağa, şeyh ve mirlerin yani büyük toprak sahiplerinin, dini otoritelerin ve feodal aristokratları gösterenler de olmuştur. Söz konusu tez sahiplerine göre bahsi geçen toplumsal tabakalar Kürt toplumuna bahsedilen hastalığı dayatmıştır (Azeez 2019, s.414). Meseleye farklı bir noktadan yaklaşan Özcoşar ise Ziya Gökalp üzerinden değerlendirme yapmaktadır. Gökalp, aşiret olgusunu “iptidailik” olarak nitelemiş ve Kürt aşiretlerinin içinde bulunduğu koşulların bu çerçevede geliştiğini dile getirmiştir. Durkheimci bir perspektifle konuya yaklaşan Gökalp, bu ilkeliliğin Kürtlerin sosyo-politik yapısının biricik niteliği olduğunu iddia etmiştir. Söz konusu anlayış da Kürt aşiretleri tarafından inşa edilen aşiret-üstü politik yapıların göz ardı edilmesine yol açmıştır. Özcoşar, bu noktayı sorunsallaştırmış ve Bruinessen’den de istim alarak Kürt politik yapısının esas belirleyicisinin, aşiret ile devlet arasında “ara form” olarak nitelendirdiği Kürt emirlik yapısını olduğunu dile getirmiştir. Fakat Kürt tarihi açısından çok önemli bir aşamayı teşkil eden Kürt emirlikleri, yerelde

iktidar inşa etmelerine rağmen geride neredeyse hiçbir resmî belge ya da kayıt bırakmamışlar. Yeterli belgenin olmaması da Osmanlı merkezi iktidarıyla periferide kalmış olan Kürtlerin ilişkilerini çalışırken önemli bir handikap olarak araştırmacıların karşısına çıkmaktadır (Özcoşar ve Vali 2017, p.7-10).

Osmanlı Devleti'yle 16. yüzyılın başlarından itibaren sıcak ilişkiler geliştiren Kürt Mirleri, bir sonraki yüzyılın başında patlak veren Celali isyanlarından dolayı bozulan asayiş de gerekçe göstererek merkezden bağımsız davranma düzeyini artırmışlar. Durumdan vazife çıkaran mirler, merkeze karşı sadakatlerini yitirmiş ve uzun süreden beri üstlendikleri sorumlulukları yerine getirmeyi bırakmışlar. Bölgedeki güç dengesini kendi lehlerine değiştirebileceklerine inanmaya başlayan mirler, bölgenin etkin şeyhlerinin de teşvikiyle 17. ve 18. yüzyılda isyan da çıkarmışlar (Güneş 2015, s.6). 18. yüzyılın başlarında III. Selim'in devrilmesinden sonra periferilerde merkezin hakimiyetini yeniden tesis etmek için ayanlarla birlikte çalışmak durumunda kalan Osmanlı padişahı, Sened-i İttifak'ı imzalayarak sahip oldukları mutlak iktidarı paylaşmak zorunda kalmıştır. İnşa edilen yeni düzenin parçası olarak Kürt mirlerinin de aralarında bulunduğu yerel iktidar sahiplerinin güçlenen pozisyonları, Osmanlı padişahları tarafından resmen tanınmıştır (Güneş 2015, s.6). Elde ettikleri güçlü pozisyonlarının sonraki yüzyılda saldırıya uğraması, merkezin siyasa değişikliğine gidip Kürt mirlerini kontrol etmeye yönelik politikası, aşiret liderlerinin tepkisiyle karşılaşmıştır. Söz konusu bağlamda ilk isyan, 1806'da Babanların öncülüğünde patlak vermiştir (Bozarslan 1997, s.23).

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan itibaren merkezileşmeye başlamasıyla geleneksel Kürt politikası değişmeye başlamış, Kürt mirlerinin irsi ayrıcalıkları ellerinden alınmıştır. II. Mahmut tahta çıkmadan önce devletin içinde bulunduğu koşulların da etkisiyle Kürt mirleri bölgelerinde bir hayli güçlenmiş ve nüfuz alanlarını genişletmişler. Aslında benzer bir durum Osmanlı coğrafyasının tümünde geçerli olmuştur. Örneğin Mısır'da, Mehmet Ali Paşa "*de facto*" bir şekilde bağımsız hareket etmiş, Erzurum bölgesi de Rusların eline geçmiştir. Diğer bölgelerde olduğu gibi Kürt coğrafyasında merkezin daha önce tesis ettiği hakimiyet sarsılmıştır. Fakat II. Mahmut harekete geçince durum tersine dönmüş, merkeziyetçi devlet anlayışı Osmanlı sathında peyderpey inşa edilmiştir. Benzer bir durum Kürt coğrafyasında da gerçekleşmiş, merkezi iktidar hakimiyetini kısmen de olsa yeniden tesis etmeyi başarmıştır (Bruinessen 2010, s.268-270).

Özellikle 1830'lu yıllardan sonra değişimin tonu gittikçe sertleşmiş, Kürt mirlerinin hakimiyetinde olan coğrafyaya yönelik saldırılar artmıştır. II. Mahmut

tarafından dayatılan merkeziyetçi anlayış çerçevesinde ırsi haklarından olacaklarını gören Kürt aşiret liderleri karşı koymuş, bölge çatışmaların hakim olduğu bir alan haline gelmiştir. Osmanlı, bu çerçevede, 1834-35'te Musul'a kadar hakimiyet sahası oluşturan Mir Muhammed'e saldırmış ve ilk olarak onun mirliğini ortadan kaldırmıştır (Örs 2019, s.70-83). Ancak söz konusu siyasanın sadece Kürt coğrafyasında pratize edilen bir politika olmadığı, II. Mahmud'un takip ettiği merkeziyetçilik çerçevesinde Balkanlardan Arap coğrafyasına kadar tüm Osmanlı sathında uygulamaya koyulan yeni bir siyaset olduğu anlaşılmaktadır. Fakat devletin tek seferde bütün özerk yapıları ortadan kaldırma gücünün olmaması, merkezi iktidarı yeni siyasasını yavaş yavaş uygulamaya koymasına neden olmuştur (Atmaca 2019, s.519-520). Söz konusu dönemde meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kürt mirlerinin bekle-gör siyasetini takip etmesi ve Osmanlı'ya asker göndermemesinin de bu bağlamda II. Mahmud'un mirlere kin duymasına yol açtığı ve onlara karşı harekete geçmede etkili olduğu anlaşılmaktadır (Aydın, Verheij 2012, s.31). Bahsi geçen 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Hakkâri miriyle birlikte Kürd coğrafyasının kuzeyinde faaliyet icra eden mirler tarafsız kalmıştır. Fakat savaştan Osmanlı'nın yanında savaşa giren Van ve Muş bölgesinin göçebe Kürt aşiretleri de olmuştur (Bingöl 2013, s.101).

II. Mahmut tarafından görevlendirilen Reşit Paşa, Kürt mirlerine karşı harekete geçmiş, Anadolu'nun ortasından başlayarak Kürt aşiretlerini kontrol etmeye başlamış, 1935 yılında Kuzeydoğu'da kalan aşiretlerini de itaat altına almayı başarmıştır. Bu süreçte Paşa'nın ölmesi üzerine yerine geçen Hafız Paşa da saldırılara devam etmiş, Malatya'dan Musul'a kadar olan bölgede aşiretler üzerinden kontrolü sağlamak için uğraşmıştır. Merkezi iktidar, takip ettiği politikayı teşmil etmek üzere Asakir-i Mansure-i Muhammediye miralaylarından Mehmed Paşa'yı görevlendirilmiş, sorun çıkaran aşiretleri yola getirmek için de Rakka Kaymakamı olarak görev yapan Şerif Paşa'yı göndermiştir. Bölgeye askerlerin sevk edilmesi neticesinde asayiş bozan gruplar kontrol altına alınmıştır. Bu dönemde merkezi iktidar, her tarafa asker sevk etmiş, bölgede iktidarı yeniden tesis etmek için operasyonları aralıksız sürdürmüştür. Fakat hem Reşit Paşa hem de selefi Hafız Paşa'nın saldırıları devletin murat ettiği merkeziyetçi devlet anlayışını bölgede tesis etmeye yetmemiştir. Özellikle 1839'da yapılan ve yenilgiyle neticelenen Nizip Savaşı'ndan sonra bölge 1847 yılına kadar iktidar boşluğunu derinden hissetmiştir (Bingöl 2013, s.81). Devletin merkezileşme çabaları Dersim'in Kürt aşiretleri arasında da tepkilere yol açmıştır. Merkezi

iktidar bölgede asayiş tesis etmek için 1854 yılında başlamak üzere 1914 yılına kadar sekiz hareket düzenlemek durumunda kalmıştır (Örs 2021, s.240).

Kürt mirleri arasında öne çıkmayı başaran Bedirhan Bey, mirliğini kurduktan sonra Cizre bölgesinde hakimiyetini tesis etmiş, güçlendirdiği idari yapıyla bölgede dağınık halde bulunan ve yer yer de isyan eden diğer aşiretleri organize edip kontrol altına almıştır (Hakan 2002, s.53). Azizan sülalesi olarak bilinen Bedirhanilerin Cizre beyliğiyle birlikte anılmışlar. Son miri Bedirhan Bey'in olduğu Botan mirliğinin ilk kurucusu ise Süleyman Bey'dir. M E. Zeki Bey, söz konusu mirliğin 1247 yılında kurulduğunu yazmıştır. Enver Mai'yi ise mirliğin Abdülaziz Bey tarafında 1161 yılında inşa edildiğini dile getirmiştir (Yıldırım 2016, s.57). Daha 18 yaşındayken 1821 yılında uzak akrabası olan Mir Sevdin'i devirerek iktidarı ele geçiren Bedirhan (Atmaca 2019, s.522), Cizre miri olarak bölgede güçlenmeye başlayınca Miran Aşireti lideri İbrahim'in tepkisiyle karşılaşmış ve otoritesini tanımadığı beye vergi vermeyeceğini dile getirmiştir, İbrahim Ağa. Bölgede bir hayli güçlü durumda bulunan Bedirhan Bey, bunun üzerine harekete geçmiş, söz konusu aşiret ve taraftarlarına savaş ilan etmiştir. Çatışmalar esnasında aralarında İbrahim Ağa'nın da bulunduğu yüzlerce kişi Bedirhan Bey'in güçleri tarafından öldürülmüştür (Güneş 2015, s.24).

Osmanlı merkezi iktidarının zayıflaması ve devletin girdiği savaşlarda yenilmesi Bedirhan Bey'in Kürt coğrafyasında bağımsız hareket etmesine olanak sunmuş, Kürt miri de bu fırsattan yararlanarak gücüne güç katmıştır. Gücünün farkında olan Bedirhan Bey, ilki Nurullah Bey'in yardım çağrısı üzerine 1843 yılında olmak üzere Nesturilere karşı acımasız saldırılar gerçekleştirmiştir. İlk saldırıda birçok insan öldürülmüş fakat bununla yetinilmemiş ve 1846 yılında yeni bir saldırı dalgası daha gerçekleştirilmiştir. Hakkari bölgesinin Nesturi halkıyla meskun Tiyyar ve Tixub sancakları bu saldırılar neticesinde mahvolmuştur (Averyanov 2010, s.82-83; Ögün 2010, s.35-41; Dalyan 2012, s.125) Bedirhan Bey'e bağlı güçlerin girdiği coğrafya yakılıp yıkılmış, bu saldırılar neticesinde Hakkari bölgesinin Hristiyan nüfusunun neredeyse yarısı, binlerce, kılıçtan geçirilip katledilmiştir (Averyanov 2010, s.135). Bedirhan Bey üzerine çalışmalar yapan Ahmet Kardam, konuyu farklı bir perspektifle değerlendirmiş ve söz konusu saldırılarda yaklaşık 30 bin insanın öldürüldüğünü, birçok kadın ve kızın esir alındığını fakat Osman Devleti'nin Bedirhan Bey'i yakaladıktan sonra yönelttiği suçlamalar arasında bu katliamların bulunmadığına dikkat çekmiştir. Kardam'a göre devlet, Nesturilerin öldürülmesini "suç" olarak görmediği için Bedirhan Bey'i bu konuda suçlamamıştır (Kardam 2013, s.44).

Osmanlı'nın Hakkari bölgesinde yaşayan Nesturiler, sekiz aşiretten müteşekkil olup, yaklaşık kalabalık bir nüfusa sahip olmuşlar. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde toplam nüfusları tam olarak bilinmese de arşiv kayıtlarına göre yalnızca Tiyari bölgesinde otuz bin kişilik eli silah tutabilecek bir nüfusları mevcuttur. Bu bölgede yaşayan Tiyari aşiretinin yaklaşık elli bin kişilik bir nüfusunun olduğu tahmin edilmektedir. Hem dini hem de ruhani liderleri Marşemun olarak adlandırılmıştır. Bu unvanı kullanan ve hem Osmanlı hem de İran tarafından yaşayan Nesturilerin lideri olarak kabul edilen patrik, kimi zaman merkez olarak Koçanis'i, kimi zamanda Cölemırg'i merkez olarak kullanmıştır. Kendisine danışmanlık yapan meliklere de sahip olan Nesturilerin lideri Marşemun, Osmanlı merkezi iktidarının nezdinde halkı arasında vergileri toplayan önder olarak kabul edilmiştir. Yalnızca Nesturilerin lideri olmasına ve dini olarak farklı bir inanca mensup olmasına rağmen Marşemun bölgede Mir'den sonra gelen ikinci kişi konumunu elde etmeyi başarmıştır. Kürt Mirleri başka bir yere gittikleri zaman yerlerine vekil olarak yerlerine başka bir Kürt aşiret reisini değil Marşemun'u bırakmışlar. Nesturiler, "*de jure*" yani yasal olarak Erzurum'a bağlı bulunsalar da aslında "*de facto*" yani pratikte bölgenin beyi konumunda bulunan Hakkari Miri Nurullah Bey'in kontrolünde bulunmuşlar (Güneş 2015, s.55-56).

Osmanlı merkezi iktidarı, Bedirhan Bey'in Nesturilere yönelik saldırılarına yeterli tepkiyi koymadığını gören Avrupa'nın büyük güçleri özellikle de Fransa büyükelçisi, saldırılara sert tepki göstermiş ve akabinde Osmanlı'ya ultimatö vermiştir. Bunun üzerine toplanan Meclis-i Has, Bedirhan Bey'in faaliyetlerini ele almış ve Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın liderliğinde 1846 yılında bir tezkire hazırlayarak sultana sunmuştur. Sultan Abdülmecid'e sunulan tezkirede Bedirhan Bey'in Hakkari Sancağında mukim Nesturilere saldırdığı ve bundan dolayı cezalandırılması gerektiği belirtilmiş, söz konusu sancağın Erzurum'dan alınarak Musul'a bağlanması yerinde olacağı dile getirilmiştir. Söz konusu saldırılarda birçok insanın katledildiği, bu durumun Osmanlı Devleti'nin sınırlarında yaşanmasının devlete yakışmadığı ve ayrıca dışarı da Osmanlı'nın imajına ciddi bir şekilde zarar vereceğinin altı çizilmiştir. Bu olayların müsebbibi olan Bedirhan Bey'in bir yandan adalet gösterisi yaptığı fakat diğer yandan Nesturilerin mallarını talan ettiği ileri sürülmüş, bundan böyle söz konusu beyin desteğini almaya çalışmanın, ona güven vermenin yersiz olacağı, bunun yerine iktidarının sonlandırılmasının yerinde olacağı belirtilmiştir. Bedirhan Bey ve benzerlerinin suret-i haktan görünerek etraflarına birçok insan topladıklarını ancak bunları dağıtmanın kolay olduğu, devletin daha önce de bu tür durumları

tecrübe ettiği, bu güruhları dağıtmaya karar verdiğinde çil yavrusu gibi kolayca dağılıp hüsrana uğratıldıkları da kayda geçirilmiştir. Eğer harekete geçilirse Bedirhan Bey'in sonunun da benzer olacağından kuşku duyulmaması gerektiği de ayrıca eklenmiş ve gerekli hazırlıklar yapıp yeterli asker toplandıktan sonra yabancı elçiliklerin bilgilendirilmesinin de yerinde olacağı dile getirilmiştir (BOA, İ.MSM, 49/1238_11_11, 17 Zilkade 1262 / 6 Kasım 1846; BOA, İ.MSM, 49/1238_11_11, 17 Zilkade 1262 / 6 Kasım 1846, akt. Güneş 2015, s.71-72). Büyük güçlerin sert tepkiler üzerine Osmanlı Devleti, bölgede nerdeyse "bağımsız devlet" kurmayı başarmış olan Mir Bedirhan'a karşı harekete geçmiş ve nihayetinde Bedirhan Bey ile müttefiki Han Mahmud'un mirlikleri 1847'de ortadan kaldırılmıştır. Geleneksel Kürt iktidarı sahibi olarak Kürt mirlerinin alandan çekilmesi, daha küçük toplumsal birimler olarak aşiretlerin güç kazanmasına yol açmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin 1514'ten itibaren takip ettiği Kürt siyaseti radikal bir değişime uğramıştır (Örs 2019, s.70-83).

Geleneksel Kürt siyasetini bir yana bırakarak merkeziyetçi bir devlet anlayışı çerçevesinde bölgeye merkezden yönetici göndermeye başlayan Osmanlı Devleti'nin beklentileri istediği doğrultuda olamamış, daha küçük birimler olarak görünür olmaya başlayan Kürt sosyo-politiği farklı sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. II. Abdülhamid'in tahta çıkış zamanına denk gelen raporda yer alan bilgilere bakılırsa bölgedeki karışıklıklar ve olaylar artarak devam etmiştir. Söz konusu dönemde Ermenilere yönelik saldırıların sayısı da artış göstermiş, bölgenin yeni güç odakları olan ağalar, bölgenin diğer halklarıyla birlikte Ermenilerin de mal ve mülklerine el koymuş, onları d diğerleri gibi öldürmüşler. Raporda yer alan bilgilere göre bölgede bu nevi olaylara karışan birçok Kürt aşiret lideri devlet tarafından Halep'e sürgün edilmiştir (BOA, YEE, 78/9. 14 Teşrin-i Sani 95 (26 Kasım 1879). Bir yandan suçlu bulunanlar nefi edilirken diğer yandan II. Abdülhamid, Araplar ve Arnavutları gibi Kürtleri de yanına alarak kontrol etme siyasasını uygulamıştır. Araplar için Aşiret Mektebini, Arnavutlar için Saray Muhafız Alayını kuran sultan, Kürt aşiretleri üzerinde denetim sağlamak için de Hamidiye Alaylarını inşa etmiştir (Örs 2019, s.238). II. Abdülhamid, bu bağlamda Kürt şeyhleriyle de ilişkilerini sıcak tutmaya özen göstermiş, onlara istedikleri zaman sultana ulaşabilsinler diye özel telgraf şifreleri vermiş ve kendisiyle birebir mesajlaşma imtiyazı sunmuştur.

II. Abdülhamid, Kürt coğrafyasından inşa edilmiş olan sosyo-politik düzeni "de jure" olmasa da "de facto" bir şekilde yeni bir sürece sokmuş ve bir nevi yeniden canlandırmıştır. Başka bir ifadeyle Kürtlerin geleneksel iktidar biçimi

olarak tezahür eden mirlik yapısı, söz konusu dönemde yasal olmasa da fiiliyatta yeniden fakat farklı bir zeminde ve farklı bir organizasyonla inşa edilmiş, mirlerin kontrol ettikleri coğrafyada bu sefer Hamidiye paşaları devletin desteğiyle iktidar alanı oluşturmuşlar. Süreklilikler ile kopuşlar düzleminde gelişen ilişki II. Abdülhamid döneminde şeyhleri de kapsayacak şekilde genişletilmiş, daha önce mirler ile ağalara sunulan kimi ayrıcalıklar şeyhlere de sunulmaya başlanmıştır. Bu çerçevede sultan, Süleymaniye coğrafyasında bulunan arazinin ekseriyetini merkezi iktidara sadakatini kanıtlamış olan Kürt Caf aşireti şeyhlerinden iki kardeşin tasarrufuna bırakmıştır. Merkezi iktidar, dini tarikatlar için vakıflar inşa etmiş, yiyecek yardımında bulunmuş ve şeyhlere de maaş bağlamıştır. Dönemin Musul valisi Ebubekir Hazım Tepeyran'ın dikkatini çeken bu ilişki çerçevesinde sultanın Talabani şeyhi Ali ile Şeyh Said Kak'a hürmet ettiği anlaşılmaktadır. Osmanlı sultanı, söz konusu şeyler ile ilgili herhangi bir şikayet duyduğunda: *"Meşayih ve ekabir-i İslam'ın, Ermenilerin iftiralan üzerine tenkil edilmeleri caiz değildir"* diyerek haklarında soruşturma yapılmasına dahi izin vermemiştir (Tepeyran 372).

Merkezi iktidar bölgenin diğer şeyhlerini de korumasına almış, Dohok kazası şeyhi ile Mezuri dağlarına sığınmış olan Şeyh Nuri'ye karşı harekete geçmek için hazırlık yapan yetkililere merkezi iktidardan *"ehl-i İslam reislerinin haksız olarak birer suretle ithamı Ermenilerle ecnebilerin bir entrikasından doğmuş olmak kuvvetli ihtimallerden bulunduğundan gerçek durumun, sadakat gereğince serian arz ve işan emr-ü ferman"* şeklinde bir mesaj iletilmiştir (Tepeyran 2012, s.384). Bölgenin öne çıkan şeyhlerinden biri olan Şeyh Said Berzenci de sultan ile özel şifreli telgraf yoluyla iletişim kuracak kadar yakın bir ilişki kurmuştur (Tepeyran 2012, s.405). Kürt şeyhleriyle yakın ilişki kurmaya özen gösteren sultan, söz konusu dönemin etkili Kürt şeyhlerinden Muhammed Küfrevi'nin 1898'de vefat ettiğinin duyduğunda İtalya'dan özel mimarlar getirtmiş ve 123 yaşında ölen Nakşi şeyhi için memleketi Bitlis'te türbe yaptırmıştır (Alakom 2012, s.39; Örs 2019, s.245-252). Tahta çıktıktan sonra yöneldiği İslamcılık siyasasının da etkisiyle Kürt şeyhleriyle iletişimi sıklaştıran II. Abdülhamid, aynı şekilde Şeyh Ubeydullah ile de yakın ilişki kurmuştur. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda şeyhten destek alan sultanın, şeyhin 1880'de İran'a karşı harekete geçmesini desteklediği düşünülmektedir. 93 Harbi olarak da adlandırılan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı'nın çağrısına olumlu cevap verip savaş alanına 5 bin ila 50 bin kişilik olduğuna yönelik farklı iddiaların olduğu bir güçle koşan Şeyh Ubeydullah, İran'a karşı isyan hareketine girişip başarısız olduğu zaman Osmanlı tarafıyla iletişime geçip teslim olmuş, derhal payitahta

gönderilmiştir. Şeyh, İstanbul'a avdet ettiği zaman sultan tarafından herhangi bir cezaya çarptırılmadığı gibi birçok hediye ile taltif edilmiştir (Örs 2019, s.254-269).

Sonuç

Aşiret ve onun geliştiği zeminde tomurcuklanan aşiretçilik, Kürt toplumsal hayatının uzun süreler boyunca hakim örüntüsü olmuştur. Kimilerine göre tarih-öncesi bir olgu kimilerince de modern-öncesi bir realite olarak değerlendirilen aşiret ve aşiretçilik mantığı, Kürtlerin mekanında derin bir yapı meydana getirmiş, kendinden sonra ortaya çıkan düşünce, değer ve yapılarla karşı mücadele ederek varlığını sürdürmüş ve ayakta kalmayı başarmıştır. Kürtler söz konusu olduğunda herkesi bağlayacak bir aşiret tanımı yapmak kolay değil. Ancak bu durumun diğer halklar için de geçerli olduğu görülmektedir. Bununla birlikte tarihçilerin sosyal bilim literatürüne yerleşmiş kavramlarda var olan müphemliği olabildiğince gidermesi alanda çalışanların işini kolaylaştıracağı da açıktır. Bundan dolayı Kürt aşiretleri üzerine yapılan çalışmalarda kullanılan, “boy”, “oba”, “kılan”, “sülale”, “mal”, “malbat”, “bav”, “bavık”, “kabile”, “aşiret” vb. terimlerin çeşitliliği beraberinde ciddi bir karışıklık getirmekte ve tanımın müphem hale gelmesine yol açmaktadır. Halbuki Kürt aşiretleri söz konusu olduğu zaman bahsi geçen kavramların bazılarının Kürtler arasında hiç kullanılmadığı, bazılarının da hiçbir karşılığının olmadığı anlaşılmaktadır. Bazı kavramların ise Kürt aşiretlerinin hepsi için geçerli olmayan kavramlar olduğu görülmektedir. Çünkü aşiretlerin hepsinin “bav”, “bavık”, “mal”, “malbat”, “sülale” gibi alt-gruplardan oluşmadığı bilinmektedir. Ancak neredeyse tüm aşiretlerin oluşumunda birkaç kabilenin bir araya gelmesinin zorunlu bir koşul olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla Kürt aşiretleri üzerine çalışma yapılırken; toplumsal zeminin ekonomik ve kültürel bileşenleri olarak kabile ve aşiret ile sosyo-politik gücün temsilcisi olarak mirliğin ortaya konulması hem konunun anlaşılır kılınmasını sağlayacak hem de çeşitlilikten basite doğru yapılacak bir sadeleştirme ile var olan müphemlik/muğlaklık bir nebze giderilmiş olacaktır

Kürtlerin sosyo-kültürel yaşamını belirleyen güç olarak aşiret olgusu, Kürt coğrafyasında neşvünema bulan hakim ekonomik yapının da şekillenmesinde önemli bir rol almıştır. Bununla birlikte Kürt topoğrafyasının da desteğini arkasına alan aşiret, sınırlarını aşarak Kürt mirlik yapısının ortaya çıkmasında da belirleyici alt-unsur olmayı başarmıştır. Birkaç aşiretin bir araya gelerek oluşturduğu aşiret konfederasyonları, Kürt mahallesinin sosyo-politiğinin belirleyici unsuru olmuştur. Osmanlının bölgeye gelmesinden sonra devlet aşamasına geçemeyen Kürt mirlikleri, büyük devletlerle ilişkiye geçerek özerk

bir sosyo-politik yapı kurmayı veya sürdürmeyi başarmışlar. Kürt mirlerinin büyük devletlerle inşa ettiği ilişki, kimi zaman çatışmaya dayalı diyalektik bir zeminde ilerlerken kimi zamanda dikotomik bir duruma evrilerek iki tarafın da aktif olduğu bir hal almıştır. Söz konusu ilişki, karşılıklı menfaat ve çıkarın belirlediği ancak merkezi iktidarın belirleyici olduğu süreklilik ve kopuşlar arasında gidip gelen biri ilişki biçimi olmuştur. Aslında Kürt coğrafyasını sınırlarına dahil eden büyük devletler, geleneksel devletin temel niteliklerinden biri olan dolaylı yönetimi tercih etmiş, yerel Kürt iktidarının taşıyıcıları olan mirleri/aşiret reislerini aracı kılarak bölgeyi yönetmişler. Söz konusu anlayış, despotik iktidarın en yoğun yaşandığı devletler için de geçerli bir yönetim olmuştur. Dolayısıyla geleneksel devlet kodlarıyla yönetilen Kürt aşiretleri, doğrudan yönetim anlayışının tezahürü olarak merkezîyetçi devlet anlayışıyla çok fazla muhatap olmamış, toplumsal bir dönüşüm gerçekleştirmesine yardımcı olacak farklı kültürlerle etkileşime geçememiştir. Söz konusu sosyolojik gerçeklik de Kürtlerin baskın sosyal örüntüsü olan aşiretin uzun süreler boyunca yaşamasına imkan sunmuştur. Kısacası Hayes'in ifadesiyle Kürtler, medenileşen insanın sadakatiyle aşiretçilik düzeyini bir türlü aşamamıştır.

Aşiret ve onun yol arkadaşı olarak aşiretçilik, derin yapılar meydana getirdikleri toplumların ilerlemesini durdurduğu, zamanın ruhunu yakalamalarına izin vermediği ve modern medeniyet seviyesine çıkmalarını engellediği gibi modern zamanın en önemli olgusu olarak öne çıkmayı başaran millet olmayı da imkansız hale getirmektedir. Toplumsal dayanışmaya, gurup-îçi yardımlaşmaya, ötekine karşı iç bütünlüğü sağlamaya yönelik yaptığı katkılar ve tarihsel hafıza görevi/şlevi görmesine rağmen aşiret ve aşiretçilik, toplumların "arkaik" bir niteliği olmaktan öteye gidememiş, toplumlara artı bir değer olarak katkı sunamamıştır. Dolayısıyla aşiret ve aşiretçilik mantığını erken aşabilen toplumlar, muasır medeniyetler seviyesin daha erken ulaşmışlar. Söz konusu milletler, devlet kurma aşamasına da geçmiş, sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal gerçeklik çerçevesinde aşiretten halka, halktan millete evrilmişlerdir. Bu bağlamda aşiret ve aşiretçilik modern zamanların "arkaik" bir niteliği olarak değerlendirilmeli ve hızlı bir şekilde aşılması gereken olgu olarak görülmelidir. Bu bağlamda Kürtler de yaşadıkları coğrafyada güçlü bir yapı inşa etmeyi başaran ve millet olmanın yollarını tıkayan, talan, çatışma ve ölüm makinesi olarak işlev gören aşiret ve aşirete bağlılığı biran önce aşması ve modern toplum olmanın nesnel koşullarını inşa etmesi gerekir.

KAYNAKÇA

- Alakom, R. (2012), *Eski İstanbul Kürtleri*, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Alan, A. (2016), *Hetawi Kurd 1913-1914*, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Aşık, O (2018), *XIX. Yüzyıl Osmanlı İran Sınırında Kürt Aşiretleri ve Sınır Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, Türkiye.
- Ateş, S. (2013), *The Ottoman-Iranian Borderlands Making a Boundary 1843-1914*, New York: Cambridge University Press.
- Atmaca, M. (2019), 'Resistance to centralisation in the Ottoman periphery: the Kurdish Baban and Bohtan emirates', *Middle Eastern Studies*, 55:4, 519-539.
- Averyanov, P. İ. (2010), *Osmanlı-İran Savaşlarında Kürtler (19. yüzyıl)*, çev. Kale, İ., İstanbul: Avesta Yayınları.
- Aydın, S., Verheij, J. (2012), 'Confusion in the Cauldron: Some Notes on Ethno-Religious Groups, Local Powers and the Ottoman State in Diyarbakir Province, 1800–1870', in Jongerden, J., Verheij, J. (ed.), *Social Relations in Ottoman Diyarbakir 1870-1915*, Boston: BRILL.
- Azeez, G. K. (2019), 'The 'Kurd' Between Capitalist-Statist Nationalism and Class Conflict', *Critique Journal of Socialist Theory*, 47:3, 411-432, s.414.
- Ayn-ı Ali Efendi, (1863), *Kavanin-i Al-i Osman Der Hülase-i Mezamin-i Defter-i Divan*, İstanbul, Tasvir-i Efkar Matbaası.
- Bazidi, M. M. (2019), *Kürtlerin Gelenek ve Görenekleri*, çev. Celali, M., İstanbul: Nubihar Yayınları.
- Bayrakdar, U. B. 2017, 'Erken 19. Yüzyılda Kürt-Osmanlı İlişkileri: Zirki Beyleri ve Hazro'da Yerel Siyaset', in Özcoşar, İ & Vali, S (ed.), *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, pp.135-154.
- Beşikçi, İ. (1992), *Doğu Anadolu'da Göçebe Kürt Aşiretleri*, Ankara: Yurt-Kitap yayınları.
- Bingöl, Ş. (2013), *Tanzimat Dönemi Merkezileşme Çabaları Sürecinde Van ve Çevresindeki Aşiretlerin İskan ve Adaptasyon Problemleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- Bonte, P. 2013, 'İbn Haldun ve Çağdaş Antropoloji: Mağrip'te Kabile ve Devlet Döngüleri ile ihtilafli ittifaklar', in Jabar, A. F & Dawod, H (ed.), çev., Ömer Ögünç, *Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, pp.45-62.

- Bozarslan, H. (1997), *La Question Kurde Etats et Minorités au Moyen-Orient*, Paris: Presses de Sciences Po.
- Bozarslan, M. E. (2001), *Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler*, İstanbul: Deng Yayınları.
- Bozkurt, İ. (2021), *Aşiretler Tarihi*, İstanbul: Nubihar Yayınları.
- Bruinessen, M. (2010), *Ağa, Şeyh Devlet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. (1992), 'Kurdish Society, Nationalism and Ethnicity, Refugee Problems', in Kreyenbroek, P. G., Sperl, S (ed.), *The Kurds: A Contemporary Overview*, London: Routledge, pp.33-67.
- Bruinessen, M. (2019), 'Tribes and ethnic identity', in Jabar, A. F., Mansour, R (ed.), *The Kurds in a Changing Middle East: History, Politics and Representation*, London: I.B.Tauris, pp. 141-170.
- Bruinessen M. 2013, 'Kürtler, Devletler ve Aşiretler', in Jabar, A. F. & Dawod, H. (ed.), çev., Ömer Öğünç, *Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, pp.159-176.
- Carr, E. H. (2013), *Tarih Nedir?*, çev. Gürtürk, M. G., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çem, M. (2010), *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği: Dini İnanç, Kültür ve Direniş*, İstanbul: Vate Yayınları.
- Çiğerli, S. (2022), *Fransız Diplomatik Arşivlerinde Kürtler, Kürt Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı (1874-1945)*, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Dalyan, M. G. (2012), *Amerikalı Misyonerlerin Hakkarı Günlüğü 1830-1870*, Ankara: Öncü Kitap Yayınları.
- Dersimi, N. (2014), *Kürdistan Tarihinde Dersim*, İstanbul: DAM Yayınları.
- Djene Rhys Bajalan, D. R. (2016), 'Princes, Pashas and Patriots: The Kurdish Intelligentsia, the Ottoman Empire and the National Question (1908–1914)', *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol.43, pp.140-157.
- Ehmedî Xani, E. (2019), *Mem u Zin*, çev. Kaplan, M., İstanbul: Nubihar Yayınları.
- Ekinci, M. R. (2017), *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII.-XIX. YY.*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdemci, N. D (2019), *Haydaranlı Aşiretine Dair H.1189-1249/M.1775-1833 Tarihli Osmanlı Arşiv Vesikalannın Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, Türkiye.

- Ertan, T. F., Örs, O. (2018), 'Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?', *Atatürk Yolu*, Vol. 62, pp.39-84.
- Frazer, J. G. (2004), *Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökeni I*, çev., M. H. Doğan, İstanbul: Payel Yayınevi.
- Gunter, M. (2014), 'Unrecognized De Facto States in World Politics: The Kurds', *The Brown Journal of World Affairs*, Vol. XX, II, 2014, pp.161-178.
- Gündoğdu, C. Genç, V. (2013) *Dersim'de Osmanlı Siyaseti: İzale-i Vahşet Tashih-i İtikad ve Tasfiye-i Ezhan 1880-1913*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Güneş, F. (2015). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Bedirhan Aşireti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kayseri, Türkiye.
- Hakan, S. (2002), *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud*, İstanbul: Peri Yayınları.
- Hasan Sırrı, Ö. (2007), *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*, haz. Yörük, A.A., İstanbul: Dergah Yayınları.
- Hayes, J. H. C. (2010), *Milliyetçilik Bir Din*, çev. Çiftkaya, M., İstanbul: İz Yayıncılık.
- Heckmann, Y. L. (2012), *Kürtler'de Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, çev. Erkaya G., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hourani, A. (1990), 'Tribes and States in Islamic History', in Khoury, P., Costiner, J. (ed.), *Tribes and States in The Middle East*, Los Angeles: University of California Press.
- Hayes, J. H. C. (2010), *Milliyetçilik Bir Din*, çev. Çiftkaya, M., İstanbul: İz Yayıncılık.
- Jwaideh, W. (2014), *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Çekem, İ., Duman, A), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Izady, M. R. (2004), *Bir El Kitabı Kürtler*, çev., Cemal Atila, İstanbul: Doz Yayınları.
- İbn Haldun (2016), *Mukaddime*. çev., Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İlyas, A. (2016), *Ağa, Aşiret, Siyaset*, Ankara, Kadim Yayınları.
- İzgoer, A. Z., *Diyarbakır Salnameleri, 1288 H. (1871-1872), C.1*, İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Jabar, A. F & Dawod, H 2013, 'Giriş', in Jabar, A. F & Dawod, H (ed.), çev., Ömer Ögünç, *Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, pp.1-6.
- Jabar, A. F 2013, 'Şeyhler ve İdeologlar: Aşiretlerin Irak'taki Baba Tarafından Kalma Totalitercilik Altında Yapı Bozumuna Uğraması ve Yeniden Yapılanması, 1968-1998', in Jabar, A. F & Dawod, H (ed.), çev., Ömer Ögünç, *Aşiretler ve*

- İktidar: Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, pp.65-107.
- Jongerden, J. (2008), *Türkiye'de İskan Sorunu ve Kürtler*, çev. Topal, M., İstanbul: Vate Yayınları.
- Jwaideh, W. (2014), *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Çekem, İ., Duman, A), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kalyoncuoğlu, K.S. (2021), *Lazistan Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1877-1918)*, Ankara, İksad Yayınevi.
- Kaplan, Y. 2017, 'Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şeyh Abdüsselam Barzani (1908-1907)', in Özcoşar, İ & Vali, S (ed.), *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, pp.179-205.
- Karataş, Y. Karasu, M. K. (2015), 'XX. Yüzyılın Başlarında Hınıs Sancağı'nın İdari Statüsü', *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.680.
- Kardam, A. (2013), *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Sürgün Yılları*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kasaba, R. (2012), *Bir Konargöçer İmparatorluk: Osmanlı'da Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*, çev. Ortaç, A., İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kaval, Y. (2023), *Tunceli Halk Kültüründe Hayvanlar (Mitler-İnanışlar-Ritimler-Gelenekler-Adetler)*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Klein, J. (2014), *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, çev. Akman, R., İstanbul: İletişim yayınları.
- Oğul, F. (2018), *II. Meşrutiyet'in İlanına Kadar Sıpıkan Aşireti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak, Türkiye.
- Öğün, T. (2010), *Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Örs, O. (2019), *Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamalık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909)*, İstanbul: Nubihar Yayınları.
- Örs, O. (2020), 'Geleneksel Devlet/Toplum Modern Devlet/Toplum Paradigmaları Işığında II. Abdülhamid'in Dersim Siyaseti', in Yedek, Ş. (ed.), *Tunceli (Dersim) Tarihinden Kesitler*, İstanbul: Hiperyayın.
- Örs, O. (2020), 'Muş Bölgesi Aşiretlerinin İç Çelişkileri Çerçevesinde Yerel ve Merkezi İktidarla Diyalektik ve Dikotomik İlişkisi', *Anemon*, Vol. 8, pp.49-59.
- Örs, O. (2021), 'Milliyetçiliğin Osmanlı'daki Tezahürleri: Hristiyan Halkların Milliyetçiliğiyle Müslüman Halkların Milliyetçiliği', *Nubihar Akademi*, Vol. 15, pp.67-108.

- Örs, O. (2021), 'Aşiret, Aşiretçilik ve Modern Çağda Dersim Aşiretleri', in Yedek, Ş. (ed.), *Tunceli Dersim Tarihinden Kesitler II*, İstanbul: Hiper Yayın.
- Özcan, A. (2018), *"Ama Eşkîyalık Çağı Kapandı": Modern Türkiye'de Son Kürt Eşkîyalık Çağı (1950-1970)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcoşar, İ & Vali, S 2017, *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Özcoşar, İ 2017, 'Sultan ve Mir: Osmanlı-Kürt ilişkilerine Giriş', in Özcoşar, İ & Vali, S (ed.), *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, pp.9-38.
- Özoğlu, H. (2017), *Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği: Kimlik, Evrim ve Sadakat*, çev. Özak-Gündoğan, N., Gündoğan, A. Z., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sümer, F. (2009). *Yerel Bir Güç Olarak Aşiretin Siyasal Fonksiyonu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- Sykes, M (2017), *Dar'ül İslam: Osmanlı'nın Şark Bölgesinde Seyahat*, çev. İlhan, H., İstanbul: Avesta Yayınları.
- Şeref Han. (1975), *Şerefname*, İstanbul: Yöntem Yayınları.
- Temel, M. S. (2016), *Eşira Reşkotan: Eşireka Namdar-Wan Dengbajan*, İstanbul: Nubihar Yayınları.
- Tepeyran, E. H. (1998), *Hatıralar*, İstanbul: Pera Yayınları.
- Tilly, C. (2001), *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitapevi.
- Uçmaz, A. (2019), *Miran Aşireti ve Mustafa Paşa*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, Türkiye.
- Ulugana, S. (2018), *Mirektitya Bitlise dı Ewra Evdal Xan de (1618-1664)*, İstanbul: Nubihar Yayınları.
- Üner, M. E. (2009), *Aşiret, Eşkîya ve Devlet*, İstanbul: Yalın Yayınları.
- Yapıcı, S. (2013) *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, Tunceli: Tunceli Üniversitesi Yayınları.
- Yapıştıran, C. (2020), *Tanzimat Sonrası Devlet-Aşiret İlişkisinde Ekonomik Motivasyonun Etkileri: Milli Aşireti (1839-1914)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- Yıldırım, K. (2016), *İkinci Xani: Hacı Qadıré Qoyi*, İstanbul: Avesta Yayınları.

¹ Terry Eagleton, kültürü “üstünkörü bir ifade ile özgül bir grubun yaşam tarzını oluşturan değerler, adetler, inançlar ve pratikler bileşiği olarak” tanımlamaktadır (akt. Kaval 2023, s.11.)

² Bu tanımlı yapılırken bir yandan Kürt tarihi üzerine yapılan araştırmalardan beslenilmiş diğer taraftan özellikle Karayazı bölgesinde mukim Kürt aşiretlerinin sözlü kültüründen de istim alınmıştır. Malbat, Kürtler arasında büyükbaba, oğul ve torundan müteşekkil bir grup, “büyük bir aile” olarak kabul görmektedir. “Mal” olarak sınıflandırılan gruplar ise yaşadıkları köy veya bölgede nüfuz alanı oluşturmayı başaran kişilerin veya ailelerin elde ettikleri bir konum olarak değerlendirilebilir. Mal, Malbat’ın farklı olarak birkaç kuşak geriye gidebilmekte ve çok daha kalabalık bir gurubu bünyesinde barındırabilmektedir. Dolayısıyla Kürt toplumsal örgütlenmesinin nirengi noktasını oluşturan Aşiret, birçok farklı Malbat, Mal ve Kabileden oluşmaktadır. Ancak Malbat ve Mal, Kürt aşiret örgütlenmesinde zorunlu yapılar değildir. Kürt aşiretlerinin çoğunda en küçük birim genel olarak kabile olmuştur. Kabile ise Araplardan farklı olarak Kürtler arasında aşireti meydana getiren kollar olarak değerlendirilmektedir. Mirekti/Mirgeh/Mirlik ise yerel iktidarı ele geçirmeyi başarmış ve bu gücü de, özellikle Osmanlı sonrası, devletler ile geliştirdiği ilişkiyle koşutluk arz edecek şekilde inşa eden aşiretler etrafında şekillenmiştir. Mirlik’in yapısı ve ömrü de karşılıklı çıkar doğrultusunda kurduğu ilişkiye bağlı olmuştur. Bağlı olduğu devletin onayını alan ve bunu sürdürmeyi başaran aşiret ve onun liderliğinde ortaya çıkan konfederasyon, kendi koşullarında sahip oldukları özerklikle ayırt edici bir niteliğe kavuşmuşlar.

³ Osmanlı devlet sınırlarında yaşayan halkların isimleriyle eyalet veya sancak oluşturmak bir sorun olarak telakki edilmemiştir. Kürdistan Eyaleti ismiyle 1847 yılında kurulan idari yapının bir benzerinin Lazların yaşadığı coğrafya için de inşa edildiği anlaşılmaktadır (Örs 2019) 1851 yılından itibaren anılmaya başlayan ve günümüz Rize şehrinin doğusundan başlayarak Batum’u da içine alacak kadar geniş bir coğrafyada Lazistan Sancağı’nın inşa edildiği anlaşılmaktadır. Nüfusun yoğun olarak Lazlardan oluşması, sancağın bu adla müsemma olmasına kaynaklık etmiştir. Ancak söz konusu sancağın sınırının farklı nedenlerden dolayı değiştiği de görülmektedir (Kalyoncuoğlu 2021, s.1). Bozarslan, Osmanlı’nın sınırlarına kattığı bölgelerin varlığını ve adını inkâr etmediği gibi bu halkların dil ve kültürlerini yaşatmalarına karışmadığını da dile

getirmektedir. Bozarslan, Osmanlının sınırlarına dahil ettiği “Kürdistan” ve o bölgede yaşayan halklardan biri olan “Kürd” unsurunun adını kullanmakta bir beis görmediğini, bu adların özgürce dönemin resmi yazışmalarıyla kitaplarında geçtiğini belirtmektedir (Bozarslan 2001, s.6).

- ⁴ Osmanlının Muş mutasarrıfı, söz konusu aşiretin Diyarbakır kökenli olduğunu, ancak esas itibariyle Haremeyn-i Şerifeyn’de mukim Şikâki Aşireti’ne bağlı olduğunu yazmıştır. Bu bilgilere göre zamanında göç ederek Muş bölgesiyle Malazgird, Erciş ve Bayezid’e kışın geldikleri, kimi zamanda İran tarafına geçerek Hoy ve Hürmüs gibi yerlerde kışın kaldıklarını Osmanlı Kürtlerinden olan bu aşiret halkının ehl-i sünnet mezheplerinden şafii mezhebine tabi oldukları ve bundan dolayı da İran’da ziyade Osmanlı’ya hizmet etmekten yana oldukları ve bundan dolayı da Osmanlı sınırına gelip kışlık aldıkları anlaşılmaktadır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT 4/105A (1820) akt. Erdemci 2019, s.37-38).

IN THE CONTEXT OF TRIBE AND TRIBALISM, SOCIO-POLITICAL, SOCIO-ECONOMIC AND SOCIO-CULTURAL STRUCTURE OF KURDISH TRIBES IN THE 19TH CENTURY

Abstract.

Tribe and tribalism, which according to some researchers are prehistoric and according to others are considered as a phenomenon that is suitable for the pre-modern social structure, but that must be completely overcome in modern times, continues to find conditions and spaces to produce itself as a reality that continues to be effective in the Kurdish neighborhood. The phenomenon of tribe, which has managed to stand out as one of the most effective social patterns of Kurdish society, has been strengthened by the idea of tribalism that it produced in its own unique conditions, and has sometimes been seen as the most important value among Kurds, surpassing the phenomenon of religion and nation. Tribe and tribalism, which maintains its position throughout history today, although not as much as before, continued to be seen as the most important part of Kurdish social reality in the 19th century.

The Kurdish tribes, who did not have the opportunity to exist politically for a long time by remaining in the shadow of the local/autonomous Kurdish political structure, which became stronger as a result of the agreement made by the Kurdish mirs organized as a confederation with the Ottoman central government, became politically active with the suppression of the Bedirhan Bey Rebellion in 1847 and the liquidation of the traditional Kurdish mirlik structure. He also gained power and took his place on the stage. Tribes and tribalism, which have formed the backbone of the socio-cultural and socio-economic structure of the Kurdish space throughout history, have become one of the dominant elements of the socio-political structure since the 1850s and have begun a struggle to replace the Kurdish mirlik structure. The large number of Kurdish tribes and their struggle for power has led to increased internal turmoil in the region.

The Ottoman Empire made an agreement with the Kurdish Mirs after the Battle of Chaldiran in 1514 and cooperated based on mutual interest after annexing the region to its borders, making the Kurdish Mirs an unrivaled power in the region. The Kurdish mirlik structure, which corresponds to a response that

goes beyond the tribe phenomenon, emerged with the coming together of several tribes and organizing as a confederation. Therefore, the socio-political power in question, which created a supra-tribal (but sub-national) structure, either regressed the tribal phenomenon, caused it to fade away, or ensured that the tribes remained relatively silent for a long time.

In fact, the Kurdish leaders had a similar relationship with the Kurdish tribal leaders as they had with the Ottoman central government. The weakening of the Ottoman central power led the Kurdish leaders to follow a more independent policy, caused them to approach the demands coming from the center negatively, and sometimes caused them to refuse to meet the demands and follow a completely independent policy. However, the strengthening of the central government forced the Kurdish leaders to change their policies and caused them to approach the requests and requests from the center more positively and obediently in accordance with their interests. However, it is understood that a similar situation exists between Kurdish mirs and tribal leaders. The weakening of the political positions of the Kurdish mirs allowed the tribal leaders to act more independently. However, the gathering of power of the mirs always enabled the tribal leaders to show obedience again and the mirs to establish full dominance in their regions.

However, tribes and tribalism, whose socio-political situations vary and whose power increases and decreases according to time and place, have managed to be the most important phenomenon of the Kurdish socio-cultural structure throughout history. Throughout the historical process, Kurds have built a social reality in which the phenomenon of tribe is the dominant pattern and have continued their daily life with a sense of tribalism. Tribe members, who volunteer to carry out the orders of their tribal leaders and carry out every order given by their lords/leaders, have developed a relationship of loyalty with their leaders in a way that surprises foreign travelers and officials visiting the region. Tribe members who are willing to die and kill for their fellow tribesmen and lords have caused the logic of tribalism to leave deep traces in the Kurdish social reality with the solidarity they demonstrated. Tribe members, who did not refrain from contributing to the common expenses of the tribal lords, took immediate action when they received orders to attack or plunder against "other" tribes.

In this study, we will focus on the equivalent of the tribe and tribalism mentioned above in the 19th century Kurdish society, and evaluations will be made within the framework of documents obtained from the Ottoman and

French archives. The reasons for the deep traces that the tribe phenomenon, which continues to be effective today but is not seen as a value of the modern social structure, has managed to leave in the Kurdish society will be examined, and the relationship between the logic of tribe and tribalism experienced in the conditions of the 19th century and the reality experienced today will be emphasized. In this context, it would be appropriate to start the study by creating the theoretical framework of the concepts of tribe and tribalism.

Keywords: *Tribe, Tribalism, Kurdish Tribes, Mir, Principalities*